

Göstergenin Nedensizliği/Nedenliliği Sorunsalından Hareketle Yansıma Seslerin ve Ünlemlerin Çevirisinde İnsan Çevirmenler ve Yapay Zekâ

Human Translators and Artificial Intelligence in the Translation of Onomatopoeias and Interjections Based on the Problematic of the Arbitrariness/Motivation of the Sign

Dilber Zeytinkaya¹

¹Dr. Öğr. Üyesi, Marmara Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Mütercim ve Tercümanlık Bölümü, Fransızca Mütercim ve Tercümanlık Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye

ORCID: D.Z. 0000-0001-5163-655X

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Dilber Zeytinkaya,
Marmara Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Mütercim ve Tercümanlık Bölümü, Fransızca Mütercim ve Tercümanlık Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye
E-posta: dilber.zeytinkaya@marmara.edu.tr

Başvuru/Submitted: 15.04.2024

Revizyon Talebi/Revision Requested: 27.06.2024

Son Revizyon/Last Revision Received: 01.07.2024

Kabul/Accepted: 19.07.2024

Atf/Citation: Zeytinkaya, D. (2024). Human translators and artificial intelligence in the translation of onomatopoeias and interjections based on the problematic of the arbitrariness/motivation of the sign. *TUDED*, 64(2), 485–516. <https://doi.org/10.26650/TUDED2024-1466278>

ÖZET

İnsan seslerini, hayvan seslerini, doğa seslerini, nesnelere çıkan sesleri taklit ve tasvir eden sesler, yansıma sesler olarak tanımlanabilir. Ünlemler ise sevinç, acı, şaşkınlık, selamlama, onaylama, onaylamama, korku, tereddüt gibi duyguları ileten sözcüklerdir. Hem dil biliminin hem de çeviri biliminin çalışma alanı olarak disiplinlerarası bir konumda yer alan yansıma seslerin ve ünlemlerin nasıl yazıldıkları, nasıl çevrildikleri ve hangi çeviri stratejilerine başvurulduğu önem teşkil eder. Yapay zekâ aracı yansıma sesleri ve ünlemleri çevirebilir mi? Bu çalışmada Fransızca çizgi roman *Lucky Luke - Daisy Town* araştırma nesnesi olarak belirlenmiştir. 1989 yılında Milliyet Yayınları ve 2000 yılında Yapı Kredi Yayınları tarafından yayımlanan Türkçedeki *Red Kit - Papatya Kasabası* ile 2016 yılında Cinebook yayınevi tarafından yayımlanan İngilizce *A Lucky Luke Adventure - Daisy Town* adlı çeviriler incelenmiştir. İnsan çevirmenlerin çevirileriyle, yapay zekâ aracı ChatGPT3.5'in çeviri önerileri karşılaştırılarak dil bilimi ve çeviri bilimi kapsamında yorumlanmıştır. Yansıma seslerin ve ünlemlerin ortaya çıkışı dilin doğuşuyla ilişkilendirildiği için dilin doğuşuna dair varsayımlara yer verilmiştir. Temel konu alanlarından biri yansıma sesler olan ses sembolizmi üzerinde durulmuş, ses-anlam ilişkisi irdelenmiştir. Dil göstergesi kavramına açıklık getirilmiş, göstergenin nedensizliği/nedenliliği tartışılmıştır. İnsan çevirmenlerin en çok ikame stratejisini tercih ettikleri saptanırken, ödünçleme stratejisi ile bakış açısı kaydırma stratejilerini aynı oranda kullandıkları, en az sıklıkla ise sözcüğü sözcüğüne çeviri stratejisini tercih ettikleri sonucuna varılmıştır. Yapay zekânın her alanda, her koşulda mükemmel sonuçlar veremeyeceği ortaya konmuştur. Özellikle mizah, göçüşme, yansıma ses ve ünlem içeren eserlerin çevirilerinde insan çevirmenlerin yerinin uzun bir süre doldurulamayacağı anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yansıma Ses, Ünlem, Dil Bilimi, Çeviri Bilimi, Yapay Zekâ

ABSTRACT

Sounds that imitate and depict human voices, animal sounds, sounds of nature, and sounds emanating from objects can be defined as onomatopoeia. Interjections are words that convey emotions such as joy, pain, surprise, greeting, approval, disapproval, fear, and hesitation. As an interdisciplinary field of study for linguistics and translation studies, it is important to elucidate how onomatopoeias and interjections are written, how they are translated, and which translation strategies are used. Can an artificial intelligence tool translate onomatopoeias and interjections? In this study, the research object was the French comic strip *Lucky Luke-Daisy Town*. Published in 1989 by

Milliyet Publishing House and in 2000 by Yapı Kredi Publishing House, the Turkish translations of *Red Kit–Papatya Kasabası* and the English translations of *A Lucky Luke Adventure–Daisy Town* published in 2016 by Cinebook Publishing House were analyzed. Translations by human translators and translation suggestions of the artificial intelligence tool ChatGPT3.5 were compared and interpreted within the scope of linguistics and translation studies. Because the emergence of onomatopoeias and interjections is associated with the emergence of language, assumptions about the emergence of language are included. Sound symbolism, in onomatopoeia is one of the main subject areas, was emphasized, and the relationship between sound and meaning was analyzed. The concept of language sign was clarified, and the arbitrariness/motivation of the sign was discussed. The study concluded that human translators preferred the substitution strategy the most, used the borrowing strategy and perspective-shifting strategies at the same rate, and preferred the word-for-word translation strategy the least. The results revealed that artificial intelligence cannot provide perfect results in every field and under every condition. Thus, human translators cannot be replaced for a long time, particularly in the translation of works containing humor, metathesis, onomatopoeias, and interjections.

Keywords: Onomatopoeia, Interjection, Linguistics, Translation Studies, Artificial Intelligence

EXTENDED ABSTRACT

Onomatopoeic words are the sounds that imitate and depict the sounds in nature, sounds made by humans and animals, and sounds resulting from actions such as falling and hitting. The sounds that people make are universal, whereas onomatopoeic words are pronounced and written differently in each language. A human being or an animal does not make different sounds in different languages. They make the same sounds; however, the way each society perceives and makes sense of sounds differently.

Artificial intelligence technologies are shaping today's conditions. The emergence of real-time translation systems has brought debates, and artificial intelligence applications in translation are being recognized as a threat to the translation profession. Accordingly, translators must keep up with technology and cooperate with artificial intelligence. The lack of studies in Turkey to date that relate onomatopoeias and interjections to artificial intelligence supports the importance of this study.

In this study, the research object was the French comic book *Lucky Luke–Daisy Town*, published by Dargaud Publishing House in 1983, because it contains numerous (approximately 95) onomatopoeias and interjections. Published in 1989 by Milliyet Publishing House and in 2000 by Yapı Kredi Publishing House, the Turkish translations of *Red Kit–Papatya Kasabası* and the English translations of *A Lucky Luke Adventure–Daisy Town* published in 2016 by Cinebook Publishing House were evaluated. Translations by human translators and translation suggestions of the artificial intelligence tool ChatGPT3.5 were compared and interpreted within the scope of linguistics and translation studies.

Based on the results of the analysis of examples, Turkish onomatopoeias and interjections can be evaluated within the scope of the principle of motivation of signs because they are perceived in the same way and met with the same phonemes. Because the English and French equivalents of Turkish onomatopoeias and interjections are perceived with different phonemes, they can be evaluated within the scope of the principle of arbitrariness of signs.

In the translation of onomatopoeias, human translators used substitution, borrowing, perspective-shifting, and word-for-word translation strategies. Numerous examples were

evaluated under the substitution strategy because substitution includes adaptation, equivalence, and domesticating. Given that onomatopoeias and interjections are specific to each language and culture, the substitution strategy basically involves the replacement of the onomatopoeias and interjections in the source text with their equivalents in the target text. In addition to translation strategies, the figure of speech “intak” was used. The concept of metathesis, which is one of the important sound events in the comic book as an element of humor, was explored, and the results revealed that the artificial intelligence tool could not translate the metathesis example. In the 1989 translation, most of the onomatopoeic words were not translated and left as they were. The probable reason was that the publishing house did not want to spend time on graphic editing due to reasons such as time and financial loss. Human translators have a good command of the source and target languages and culture. Conversely, the artificial intelligence tool that was involved in the translation process was not aware of information such as text type, source text author, and target audience. Thus, it sometimes fails to suggest accurate translations. The accuracy rate is higher in English than in Turkish. This may be because the voices of the dominant culture, such as English, have become universally accepted. The artificial intelligence tool provided two suggestions in most cases. At this point, human translators will choose the correct translation suggestion. The judgment of human translators is currently superior to that of artificial intelligence tools.

Faculty members working in Turkish language and literature and faculty members working in the field of translation studies can conduct joint studies. Multilingual dictionaries of onomatopoeias can be prepared. In the future, the same artificial intelligence tool can be prompted to translate the same source text. This can determine whether the artificial intelligence tool has renewed itself over the years and whether it can provide accurate suggestions. Research reproducibility is important for the continuity of translation studies. From the results, human translators cannot be replaced for a long time, particularly in the translation of works containing onomatopoeias and interjections.

Giriş

Yansıma sesler; doğadaki seslerin, insanların ve hayvanların çıkardıkları seslerin, düşme, çarpma, kırılma gibi eylemlerin sonucu olarak ortaya çıkan seslerin taklit ve tasvir edilmesini niteler. Hayvanların çıkardıkları sesleri, eylemlere atfedilen sesleri, doğa olaylarını betimlemeye yarayan sesleri, insanların, taşıtların ve nesnelerin çıkardıkları sesleri yansıtır. Yansımaları konu alan çalışmalarda; onomatopeler (Eren, 1953), ses yansımaları kelimeler (Zülfikar, 1995), tabiat seslerini yansıtan onomatopeler (Bayrav, 1998), yansıma (Demircan, 1996a ; Vardar, 2007), yankı sözcük (Başkan, 2006), yansıma sözcükler (Ünsal, 2011), yansımaları sözcük (Huber, 2013), ses yansımaları sözcükler (Adalar Subaşı, 2016), ses taklidi kelimeler (Omuralieva, 2019), yansıma sözler (Özbek, 2019), onomatopiler (Ünveren, 2019), yansıma sözcükler (Rzayev, 2021), yansıma ses, ses yansıması (Turan, 2021), yansıma söz (Karaağaç, 2022) vb. terimler kullanılmıştır. Zülfikar (1995, s. 2) bu alandaki ilk terimin *onomatopoeia* olduğunu, Osmanlı Türkçesinde yansıma seslere karşılık “lafz-ı taklidî, savt-ı taklidî ve taklidî kelimeler” gibi terimlerin kullanıldığını belirtmiş, Türkçe araştırmalarda “taklidî sözler ve öykünme” terimleriyle işlendiğine değinmiştir. Bu araştırmada incelenen örnekler doğrudan yansıma sesleri nitelendiği için “yansıma ses(ler)” terimi kullanılmıştır.

Yansıma (*fr.*¹ *onomatopée*, *en.* *onomatopoeia*, *tr.* *onomatope*) “dış gerçeklik düzleminde var olan ses ya da gürültüleri, işitimsel izlenimi yansıtacak biçimde aktaran, adlandırılan gerçeği ses öykünmesi yoluyla belirten dilsel öge” (Vardar, 2007, s. 216) olarak tanımlanır ve öykünme ürünü olarak nitelendirilir. Doğadaki seslerin taklidi olan yansımalar taklit sesler olarak; bir nesnenin, aracın çıkardığı sesi veya eylemleri niteleyen sesler tasvir sesler olarak nitelendirilebilir. Günlük dilde sıklıkla tercih edilen yansıma seslere “halk ağzında, manilerde, bilmece-bulmacalarda, tekerlemelerde, deyim ve atasözlerinde rastlanır. Bir de yeri hiç yadsınamaz bir biçimde çocuk edebiyatında görülür” (Ünsal, 2011, s. 224). Resmî dilde, resmî yazışmalarda kullanılmaz, daha çok çocuk dilinde ve sözlü dilde tercih edilir. Karikatürlerde, çizgi romanlarda sıklıkla karşımıza çıkar. “Gerçek seslere öykünerek yaratılan” (Kıran ve Kıran, 2018, s. 162) yansıma sesler, dilden dile farklılıklar gösterir. Bu nedenle farklı dillerde yansıma seslerin yazımı önemli bir araştırma konusudur. Hayvanları çağırmak için de yansıma sesler kullanılır. Eren (1958, s. 55) “Türkçede at, deve, inek, koyun, keçi, tavuk, ördek, kaz, güvercin gibi hayvanları çağırmak için bici bici, bidî bidî, bili bili” gibi yansıma seslerin kullanıldığını değinmiştir. Külebi (1990) ise kedi çağırmak için “pisipisi”, köpek çağırmak için “kuçukuçu” gibi ifadeleri hayvanlara seslenme ünlemleri başlığı altında ele almış; köpeklerle “hoşt”, kedilere “pist”, kümes hayvanlarına “kış/kışt” denmesini içeren ünlemlerin hayvanları ürkütme, kovalamak için kullanılan ünlemler olduğuna değinmiştir. Kedilerin çıkardıkları ses “miyav”, köpeklerin çıkardıkları ses “hav hav” şeklinde sesletilir ve yazılır.

Yansıma sesler her dilde bulunur. Her dil kendine özgü türetme yöntemleriyle yansıma seslerin oluşumuna zemin hazırlar. Yansıma seslerin sesletimleri dilden dile benzerlik gösterse

1 Dillerin kısaltmaları yazar tarafından ISO 639-1 dil koduna göre yazılmıştır. English: (en.) French: (fr.) German: (de.), Turkish: (tr.).

de yazılışları dilden dile farklılık gösterebilir. Oysa bir hayvanın çıkardığı ses dilden dile farklılık gösterebilir mi? Öksürme, hapşırma, kahkaha atma gibi eylemler farklı dillerde farklı şekillerde yazılabilir mi? Bir silahtan çıkan ses, bir ayakkabının topuğundan çıkan ses, bir evin kapısına vurunca çıkan ses aynı sesbirimlerinin yansımalarıyla oluşsa da her dilin ses yapısına uygun olarak farklı şekillerde sesletilmekte ve yazılmaktadır. Kimi yansıma sesler deyimlerde karşımıza çıkar: cart curt etmek, çar çur etmek, çit çıkarmamak, dırdır etmek, gacır gucur etmek, gık dememek, hık mık etmek, hırgür çıkarmak, ıcığını cıcığını çıkarmak, içi cız etmek, kafasına dank etmek, kem küm etmek, lök gibi oturmak, ofun sofun olmak, şıp diye geçmek, zart zurt etmek, zınc diye durmak vb... Yansıma seslerin önemli bir kısmı aynı hecenin veya aynı sözcüğün yinelenmesiyle oluşan ikilemelerden oluşur: harıl harıl çalışmak, hop oturup hop kalkmak, çın çın ötmek, fısır fısır konuşmak, fellik fellik aramak, gözleri fıldır fıldır etmek, homur homur söylenmek, mız mız mızlamak, pırıl pırıl parlamak, vıdı vıdı etmek, zangır zangır titremek, zıp zıp zıplamak, zonk zonk atmak vb... Bu bölümde sunulan örnekler, Türkçenin yansıma sesler bakımından ne kadar zengin bir dil olduğunu göstermektedir.

Çocukluk yıllarından itibaren insan yaşamında yer edinen yansıma seslere çocuk dilinde de rastlanır: Uyku için Türkçede kullanılan “nennen” yansıma sesinin Fransızcada karşılığı “dodo”, küçük yara/ağrı için Türkçede “uf”, Fransızcada “bobo”; gıdıklamak eylemi için Türkçede “gıdı gıdı”, Fransızcada “guili-guili” yansıma sesler kullanılır. “Bir yansıma sözcüğün birden fazla göndergesi olabilir; örneğin “glouglou”, hem su sesi, hem de hindinin çıkardığı ses için kullanılır. Diğer yandan, tek bir gönderge iki ayrı sözcükle gerçekleşebilir: Örneğin suya düşme sesi için iki yansımali sözcük de kullanılabilir: “plouf”; “ploc”” (Kıran ve Korkut, 2018, s. 371). Bu iki yansıma sese ek olarak Fransızca “splash”, “plaf” sesleri de suya düşen bir nesnenin çıkardığı sese karşılık kullanılır. Birden fazla göndergeye sahip yansıma seslere şapır şupur yemek yemek/şapır şupur öpmek, fosur fosur sigara içmek/fosur fosur uyumak örnek gösterilebilir. Tek bir göndergeyi niteleyen yansıma seslere hüngür hüngür ağlamak/zırlı zırlı ağlamak, patır patır yürümek/rap rap yürümek/tıpış tıpış yürümek örnek gösterilebilir. Kimi yansımalar ise çok anlamlıdır. Örneğin tıslamak fiili, tıslayan bir yılanı mı yoksa bir kazı mı, haksız olduğunu anlayıp susan bir bireyi mi yoksa ağır bir yük altında kalan bireyin çıkardığı sesi mi niteler? Türkçenin söz varlığında geniş yeri olan yansıma seslerin yabancı dillerdeki karşılıkları önemli bir araştırma konusudur. Hapşırma eylemini niteleyen “hapşu” sesi Fransızcada “atchoum”, İngilizcede “atishoo/achoo/ahchoo/kerchoo” şekillerinde; öksürme eylemini niteleyen “öhö” sesi Fransızcada “kaheu”, İngilizcede “cough” şeklinde yazılır. İnsanların çıkardıkları sesler evrensel, oysa yansımalar her dilde farklı telaffuz edilir ve farklı yazılır.

Yapay zekâ teknolojilerinin günümüz koşullarını şekillendirdiği bir gerçektir. Resim yapmak, şarkı söylemek, kitap yazmak gibi birçok işlem gerçekleştirebilen yapay zekânın farklı uygulama alanları vardır. Yapay zekâ, çeviri alanında da yazılı ve sözlü çeviriler yapmakta, hızlı ve ucuz alternatifler sunmaktadır. Gerçek zamanlı çeviri sistemlerinin ortaya çıkması beraberinde tartışmaları da getirmiş, çeviride yapay zekâ uygulamaları çevirmenlik mesleğine yönelik bir tehdit olarak görülmeye başlanmıştır. Bu süreçte çevirmenlerin teknolojiye ayak

uydurması, yapay zekâ ile iş birliği yapması zaruri bir hal almıştır. Mütercim ve Tercümanlık alanında yeni bir paradigma doğduğunu vurgulayan Tanış Polat (2023) yapay zekâ ile yapılan çevirilerin olumlu ve olumsuz yönlerini sıralamıştır. Hız, kolaylık, ucuzluk, çeşitlilik, kapasite gibi etmenleri yapay zekânın çevirmenlere sağladığı faydalar olarak nitelemiş; anlam kayması, tutarsızlık, bağlam eksikliği, kültürel uyumsuzluk, ton kaybı gibi etmenleri ise yapay zekânın kendisini geliştirmesi gereken konular olarak belirlemiştir. Şahin (2023) yapay zekâ çevirisini “yapay çeviri” olarak tanımlamıştır. Fransızların insanların yaptıkları çevirileri “bio-translation”, yani “biyoçeviri” olarak adlandırdığına değinmiş, insan çevirmenlerin herhangi bir teknoloji aracı kullanmadan gerçekleştirdikleri çeviriyi “organik çeviri” olarak nitelendirmiştir. Yansıma sesler duyulduğu gibi yazılabilir mi, yazıldığı gibi okunabilir mi? Yansıma sesler duyulduğu gibi çevrilebilir mi? Bu soruların yanıtını vermeden önce dilin doğuşuna yön veren yansıma seslerden ve ünlemlerden söz etmek yerinde olacaktır.

1. Dilin Doğuşu: Yansıma Sesler ve Ünlemler

Dilin ne zaman ve ne şekilde ortaya çıktığı konusu tartışılmalı, tahminlere dayalı, kanıtlanamayan bir durumdur. “İnsan dilinin sözlü olarak doğup oluşması ve yazılı olarak saptanması arasında, zaman bakımından, ümitsizlik doğuran bir uçurum bulunmaktadır” (Başkan, 2006, s. 46). Dilin doğuşunu temel alan görüşler arasında yansıma sesler ve ünlemler karşımıza çıkar. Aksan (2015), dilin doğuşuna ışık tutmak için çeşitli görüşlere yer verdiği eserinde dilin doğuşunu yansımaları temel alan görüşe, ünlemleri temel alan görüşe ve iş kuramına dayandırmıştır. Dilin doğuşunu, insanların doğadaki sesleri taklit etmelerine, iş yaparken sesler çıkarmalarına, birbirlerine seslenmelerine, şarkı söylemelerine bağlamıştır.

Yüzyıllar boyunca dilin doğuşuyla ilgili olarak farklı görüşler ileri sürülmüştür. Karaağaç (2022, s. 329-330) dilin doğuşunu yansıma kuramı, duygusal kuram, sosyal uzlaşma kuramı, iş kuramı temelinde ele almıştır. Latin yazar Augustin (5. yy) ve Alman filozof Gottfried Wilhelm Leibniz’in yansıma kuramının önde gelen savunucularından olduğunu belirten Karaağaç’a (2022) göre, “yansıma kuramını savunanlar, dili sosyal bir varlık olarak değil, doğal bir varlık, ‘doğanın bir armağanı’ olarak değerlendirirler” (s. 330). Bu bağlamda yansıma kuramı, dili toplumsal değil doğal bir varlık olarak nitelendirir. “Kimi bilgiler de dilin doğuşunu ünlemlere dayatmış, insanların çeşitli olaylar karşısında ruh ve bedenle ilgili duygularının etkisiyle çıkardıkları ünlemlerin sonradan sözcüklere dönüştüğünü, çeşitli kavramları karşıladığını ileri sürmüşlerdir” (Aksan, 2015, s. 96-97). Karaağaç (2022) ünlem kuramını savunanların dilin doğuşunu dilin anlatım işleviyle ilişkilendirip asıl görevi olan iletişimi dikkate almadıklarını belirtir. Bu kuramın dilin sosyal yapısını hesaba katmadığını vurgular. Dilin doğuşuna dair birtakım teori ve varsayımlar ortaya atılmıştır.

Köpek sesini taklit eden hav-hav teorisi, insanları acı vb. çeşitli duygularını yansıtan mğh-mğh teorisi, sözcüklerin sesleri ile anlamları arasında mistik bir yakınlık bulunan cik-cik teorisi, beden yolu ile yapılan iş hareketleri sırasında insanların çıkardıkları sesler hop-hop teorisi, vücut tarafından yapılan hareketlerin konuşma

organına yansması püf-püf teorisi, sözcüklerin şarkılardan doğduğunu savunan lay-lay teorisi (Diamond, 1960, s. 260-264, 271; aktaran Başkan, 2006, s. 47-48) dilin doğuşu ile ilişkilendirilmiştir.

Kerimoğlu (2016, s. 51) ding-dong varsayımı (*en. ding-dong hypothesis*), hayvan taklidi varsayımı (*en. bow-wow hypothesis*), ünlem varsayımı (*en. pooh-pooh hypothesis*), müzik varsayımı (*en. la-la hypothesis*), jest-mimik varsayımı (*en. ta-ta hypothesis*) gibi varsayımları sıralamış, dilin doğuşu ile ilgili bu varsayımların yansına seslere dayalı olduğunu ileri sürmüştür.

Ses sembolizmini ayrıntılı bir biçimde ele almadan önce ünlemlerin yansına seslerden farkı üzerinde durulacaktır. Yansına sesler ve ünlemler birbirlerinden farklıdır. Yansına sesler; doğadaki sesleri, nesnelere çıkardığı sesleri betimlemeye yarayan bir söz sanatıdır. Ünlemler ise içerdiği anlama göre sevinç, acı, şaşkınlık, selamlama, onaylama, onaylamama, korku, tereddüt gibi duyguları ileten sözcüklerdir. Yansına sesleri konu alan araştırmalarda yansına sesler ile ünlemler arasındaki farklara değinilmiş, Omuralieva (2019) yansına seslerin ünlemlerden farklılaştığını beş² maddede sıralamıştır. Yansına sesler duygu içermez, gerçeği olduğu gibi yansır ve sözcük yaratma sürecine katkı sağlarlar. Ünlemler duyguları doğrudan iletir. “Ünlemler daha çok bir durum karşısındaki duygusal tepkiyi ifade etmek için kullanılır. Ünlemler bir ifadenin ya da uzun olabilecek bir tümcenin özet biçimi, sözcüğüdür denilebilir” (İçel, 2017, s. 65-66). Hayal kırıklığı hissedildiğinde, endişe duyulduğunda, mutlu olduğunda, tikslenme, şaşırma, alay etme, şüphe duyma gibi çeşitli duygu durumlarının bir yansınası olarak ünlemler kullanılır. Yansına seslerin ünlem konusu içinde değil de bağımsız bir tür olarak ele alınmasının daha doğru olacağını belirten Baydar’a (2016) göre “*ah, oh, vah, tüh ile firl firl, şırl şırl, pat, küt, çat vb.* arasında herhangi bir ilişki söz konusu değildir. *Sular şırl şırl akıyordu. Çocuğa pat küt vurdular. Tangır tungur yuvarlandı.* cümlelerinde bir ünlem ifadesi yoktur” (s. 142). Yansına sesler gibi ünlemler de yazım ve sesletim açısından benzerlik taşısa da dilden dile değişiklik gösterir. Örneğin, Fransızca “aie!” ünlemi, Türkçede “ay!” şeklinde yazılır. Sözlü dilde ünlemlerin kullanımı tonlama gerektirir. Yazılı dilde ise ünlem işaretinin kullanımı önem teşkil eder. Külebi (1990) ünlemleri “dokunaklı, duygusal ünlemler” ve “çağrı ünlemleri” olmak üzere ikiye ayırmıştır. Dokunaklı, duygusal ünlemleri 14 grupta, çağrı ünlemlerini 19 grupta incelemiştir. Çağrı ünlemlerinin sonuncusu olarak yansımaları yer vermiştir. Korkmaz (2009, s. 28-29) ünlemleri; kökenleri bakımından ünlemler, ses ve kelime yapısı bakımından ünlemler, nitelik ve görevleri bakımından ünlemler olmak üzere sınıflandırmıştır. Nitelik ve görevleri bakımından ünlemler başlığı altında içe dönük ünlemleri, dışa dönük ünlemleri, ses yansımaları (ses taklidi) ünlemleri, ünlem gibi kullanılan kelimeleri ele almıştır. Karaağaç (2022, s. 827-828) ünlemleri seslenme edatları, soru edatları, cevap edatları olmak üzere üç gruba ayırmıştır. Birini uyarma, çağırma, birine seslenme anında kullanılan seslenme edatlarının, yansına sesleri içerdiğini belirtmiştir. Örneğin; ah: üzüntü, ay: şaşırma, hey: çağırma, eh: onaylama, ey: çağırma, ha: vurgulama, hah: beğenmeme, hay: şaşırma, hay hay: evet, of: usanma, oh/ohh: sevinme/üzülme, öf: sıkıntı, püf: beğenmeme/küçük

2 Yansına sesler ile ünlemler arasındaki farklar için bk. (İsyangulova, 2015, s. 554, aktaran Omuralieva, 2019, s. 258).

görme, tüh: pişmanlık, vah: üzüntü, vay: yakınma/alay, ya: vurgulama/soru, yuh: aşağılama bildirir. Yansıma seslerin ünlemlere dâhil edilmeden ayrı bir tür olarak ele alınmasının daha uygun olacağı görüşüne varılmıştır. Yansıma sesleri ayrıntılı bir biçimde ele almadan önce temel konu alanı olan ses sembolizmi üzerinde durulacaktır.

2. Ses Sembolizmi

Ses sembolizmi alanının temel konularından biri yansıma seslerdir. “Yansıma sesler, ses sembolik kelimelerin bir alt grubu olarak nitelendirilir” (Dövcençioğlu, 2023, s. 904). “Ses sembolizmi (*en. sound symbolism*) en kısa ifadesiyle, sözcükteki ses ve anlam arasındaki uyumdur. Yani sözcüğü oluşturan sesbirimlerle veya ses dizgesiyle sözcüğün insan zihninde beliren anlamsal boyutu arasındaki ilişkidir” (Akyıldız Ay, 2017, s. 19). Ses-anlam ilişkisi ses sembolizminin ayrılmaz bir parçasıdır. Sese yüklenen anlam sebebiyle yansıma seslerin varlıklarını sürdürdükleri belirtilebilir. Bu nedenle ses-anlam bilimi, fonosemantik (*fr. phono-sémantique*) olarak da tanımlanır. “Ses sembolizmi, dil ikonizminin en yaygın görünümünden biridir” (Sarı, 2023, s. 34). Akteker (2022) ses anlam bağıntısının gerçekleşme şekline göre ses sembolizmini: “ses kümeleri (*phonesthemes*), kavram sesleri (*ideophone*), yansımalar (*onomatopoeic words*), boyut sembolizmi (*size symbolism*), biçim sembolizmi (*shape symbolism*) ve ünlemler” (s. 1010) olarak tasnif etmiştir. “Ses sembolizmi, ses ve anlam arasında doğal bir ilişki olduğunu savunurken bir parçası olan şekil sembolizmi ise sesler, anlamlar ve görsel şekiller arasında doğal bir ilişkinin varlığına vurgu yapar” (Svantesson, 2017; aktaran Zulfugarova ve Yüksel, 2019, s. 330).

Ses ile sözcük anlamı arasında bir ilişki olmadığını varsayanların yanı sıra ses ile sözcük arasında bir ilişki olduğunu varsayanlar da mevcuttur. Bu noktada iki akımın varlığı dikkati çekmektedir. “Sözcüğün anlamı ile ses birimleri arasında bir ilişki bulunmadığını ileri süren akıma konvansiyonelizm³ denir. Natüralizm⁴ ise ses birimlerinin eşyanın doğasını taklit ederek sözcükler oluşturduğu iddiasında bulunarak ses ve anlam arasında sistematik bir ilişki olduğunu ileri sürer” (Akteker, 2022, s. 1008). Bu durumda konvansiyonelizm göstergenin nedensizliğiyle, natüralizm ise göstergenin nedenliliğiyle aynı düzlemde değerlendirilebilir. Göstergenin nedensizliği/nedenliliği konusuna açıklık getirmeden önce dil göstergesi hakkında bilgiler verilecektir.

3. Dil Göstergesi

Ferdinand de Saussure göstergebilim alanındaki çalışmalarıyla dil bilimine büyük katkılar sunmuştur. “Saussure’e göre dil, bir terimler dizisi değil, bir göstergeler dizgesidir; bizim genel dilde sözcük adını verdiğimiz şeyler değil, doğrudan doğruya insan zihnine özgü ruhsal birer iyelik olan göstergeler vardır” (Aksan, 2015, 3. cilt, s. 153). Bu tanımlamayla bireyin zihninde beliren kavramlara gönderme yapan Aksan, kavramla işitimi imgesinin birleşimini gösterge olarak nitelendirir. Dil göstergesinin gösteren ve gösterilen olmak üzere iki düzeyden oluştuğuna

3 Uylaşımıcılık/uzlaşımıcılık.

4 Doğalcılık.

vurgu yapar. Bu iki düzey “dil göstergesinin ayrılmaz ve kurucu ögesi” (Kıran ve Kıran, 2018, s. 157) olarak tanımlanır. “Gösteren (*de. signifikant, fr. signifiant, en. signifier*): Gösterilenle birleşerek göstergeyi oluşturan ses ya da sesler bütünü; göstergenin özdeksel yönünü oluşturan işitim imgesi” (Vardar, 2007, s. 106) olarak tanımlanır. Bu durumda gösteren, kulağımızla duyduğumuz sesi, gözümüzle gördüğümüz yazıyı niteler. “Gösterilen (*de. signifikat, fr. signifié, en. signified*): Göstergenin kavramsal yönü; gösterenle birleşerek göstergeyi oluşturan içerik” (Vardar, 2007, s. 108) anlamına gelir. Bu durumda gösterilen, zekâmızla kavradığımız sözün içeriğidir. Gösteren ile gösterilen bir araya gelerek göstergeyi oluşturur.

3.1. Dil Göstergesinin ve Yansıma Seslerin Nedensizliği / Nedenliliği

Dil biliminde yansıma seslerin ve ünlemlerin nedensizliği/nedenliliği tartışılan bir konudur. Kimi araştırmacılar yansıma seslerin nedensiz olduğu görüşünü savunurken, kimi araştırmacılar ise nedeni olduğu görüşünü savunmaktadır. “Nedensizlik (*de. arbitrarität, fr. arbitraire, en. arbitrariness*): Gösterenle gösterilen arasında doğal, zorunlu bir iç bağ bulunmaması durumu” (Vardar, 2007, s. 146-147) olarak tanımlanır. Buyrultusalılık⁵ da nedensizlik terimi yerine kullanılır. “Nedenlilik (*de. motiviertheit, motivierung, fr. motivation, en. motivation*): Gösterenin ilgili olduğu gösterileni, bir başka deyişle, anlamını açıklayıcı nitelikler sunması, bu yönden saydam olması” (Vardar, 2007, s. 146) olarak tanımlanır. “Saussure’ün tanımladığı biçimiyle dil göstergesi, saymaca (uzlaşım) olmasına karşılık nedenlilik de içeren ve daha çok görsel olan simgeden hem nedensiz ya da buyrultusal hem de saymaca olmasıyla ayrılır” (Vardar, 2007, s. 106). Dil göstergesinin nedensiz olduğuna değinen Vardar’a (2001b) göre, “aynı gerçekleri belirten göstergelerin dilden dile, bir tek dil içinde de çağdan çağa değişmesi, dil göstergesinin nedensizliğini kanıtlamaya yeter” (s. 38). Vardar (2001b) aynı dili konuşan bireyler arasında saymaca bir bağ olduğuna değinir. Kıran ve Kıran’a (2018) göre, “gerçekten de bir sözcüğün anlamı ne o sözcüğü kuran sesbirimlerin ses özelliklerine, ne de belirtilen nesnenin niteliklerine bağlıdır” (s. 161). “Eğer gönderge ile gösteren arasındaki bağ nedensiz olmasaydı, doğa/tabiat, hür/özgür, muhtariyet/özerklik, mesele/problem/sorun vb... sözcükleri yan yana kullanamazdık ve dünyada tek bir dil olurdu” (Kıran ve Kıran, 2018, s. 165). Dilsel göstergeler çizgisel, nedensiz ve uzlaşım nitelikli göstergeler olarak tanımlanır. Seslerle kavram arasında herhangi bir nedensel ilişki olmadığı üzerinde durulur. Örneğin, Türkçe sandalye kavramı farklı dillerde farklı seslerin bir araya geldiği sözcüklerle karşılaşılır. Sandalye sözcüğü Fransızcada “chaise” şeklinde, İngilizcede “chair” şeklinde yazılır. Bunlar, farklı sesletim özelliklerine sahip sözcüklerdir. “Bunun nedeni dillerdeki göstergelerin ilkece nedensiz olmasıdır” (Huber, 2013, s. 53). Bu nedenle ilgili örnekte gösteren ile gösterilen arasındaki ilişkinin nedensizliğinden söz edilebilir.

Seslerle kavram arasında herhangi bir nedensel ilişki olup olmadığı konusu tartışmaya açıktır. Ele alınacak örnekler bağlamında farklı değerlendirmeler yapılabilir. Örneğin, Türkçe masa kavramı farklı dillerde aynı seslerin bir araya geldiği sözcüklerle karşılaşılabilir. Fransızcada

5 Buyrultusalılık: Dil göstergelerinin rastlantısal olma özelliğidir. Ferdinand de Saussure, kimi durumlarda çelişik yorumlara yol açan bu kavrama göstergenin simgesel özellik taşımadığını, saymaca olduğunu belirtmek için başvurmuştur (Vardar, 2007, s. 51).

“table” şeklinde yazılırken “tabl” şeklinde okunur, İngilizcede “table” şeklinde yazılırken “teɪ.bəl” şeklinde okunur. Bu örnekte “table” sözcüğünün iki farklı dilde aynı seslerin bir araya geldiği sözcüklerle oluştuğunu görüyoruz. Fakat bu sözcüklerin her iki dilde okunuşları birbirinden farklıdır. Fransızca ve İngilizce dillerinde “table” sözcüklerinin varlığı bir rastlantı mıdır? Etimolojik açıdan araştırma gerektiren bu soru, gösteren ile gösterilen arasındaki ilişkinin nedeni olduğunu gösterir mi? Dil göstergesinin nedeni mi nedensiz mi olduğu konusunda incelenecek örnekler bağlamında bir kanıya varmak mümkündür.

Saussure’e (1998) göre, “göstereni gösterilenle birleştiren bağ nedensizdir” (s. 111). Saussure göstergenin nedensizliğini savunurken Benveniste göstergenin nedenliliğini savunur. “É. Benveniste, aslında, gösteren ile gösterilen arasındaki ilişkinin nedensiz değil, tersine zorunlu olduğunu öne sürer” (Kıran ve Kıran, 2018, s. 165). Aksan (2006) göstergenin nedensizliğini savunur. “Gösterge, tıpkı bir kâğıdın iki yüzü gibi birbirinden ayrılmaz niteliktedir. Ancak gösterge bir adla nesneyi değil, kavramla sesi (gösterilenle gösteren’i) birleştirir; bu iki öğeyi bir arada tutan bağ nedensizdir (*fr. arbitraire, immotivé*)” (Aksan, 2006, s. 154). Yansıma seslerle ilgili olarak göstergenin nedenliliği üzerinde duran Aksan’a (2006) göre “her dilde doğadaki sesleri yansıtmaya yönelik öğeler bir bakıma nedeni (*fr. motivé*) sayılabilir” (s. 154).

Zülfikar (1995, s. 22) Türkçede yansıma seslerin nedeni olduğu görüşünü savunmuş, Saussure’un yanıldığını belirtmiştir. Huber’e (2013, s. 52) göre, yansıma kelimeler, uzlaşımalsal, nedenlidir. Gösterenleri, gösterilene benzer olduğundan görüntüsel gösterge özelliği taşırlar. Guiraud (1999, s. 35) yansımalar ile ünlemler arasında ses ile gösterilen arasında doğal bir bağıntı olduğunu vurgular. Guiraud (1999, s. 49) yansımaların yeni sözcük yaratma sürecinde önemli bir yeri olduğuna değinir ve her sözcüksel yaratımın her zaman nedeni olduğunu vurgular. “Yansıma sözler, göstereni ile gösterilene aynılaştıran dil göstergeleridir” (Karaağaç, 2022, s. 854). Yansıma seslerin en önemli özelliği, dil dışı seslerle sesi oluşturan sesbirimler arasında bir ilişkinin bulunmasıdır. Yansıma sesleri oluşturan sesbirimleri anlamsal ilişki barındırdığı için nedeni dil göstergesi olarak tanımlanır. “Yansımalarda, adlandırma ile adlandırma işlemi arasındaki nedeni ilişki açıkça görülür. Ses üreten bir eylem ya da oluş karşısında insan o varlığı, çıkardığı ses ile adlandırmayı seçmiştir” (Demircan, 1997, s. 193). Akyıldız Ay (2021) “yansıma sözcüklerin nedeni dil göstergesi olarak sayılmalarının dil içi bir durum” (s. 77) olduğunu belirtmiştir. Zira yansıma seslerin nedeni dil göstergesi olarak nitelendirilebilmesi için, bunların her toplulukta aynı şekilde algılanıp aynı sesbirimlerle karşılanması gerekirdi. Bu nedenle yansıma sesler, dil içi değerlendirmede nedeni dil göstergesi, dillerarası değerlendirmede nedensiz dil göstergesi olarak nitelendirilebilir. Örneğin Türkçede köpeğin çıkardığı “hav” sesi, kaynağı belli olduğu için nedeni dil göstergesi kapsamında değerlendirilir. Farklı bir dil devreye girdiğinde yansıma seslerin nedeni/nedensiz olma durumu tartışmaya açıktır. Örneğin, köpek sesi Fransızcadaki “ouah” olarak yer edinmiştir. Türkçedeki “hav” sesi ile Fransızcadaki “ouah” sesi arasında bir ilişki var mıdır? Horoz ötüşü Türkçede “ü ürü üü” şeklinde, Fransızcadaki “cocorico” şeklinde; kurbağa vıraklaması Türkçede “vırak vırak” şeklinde, Fransızcadaki “coac coac” şeklinde yazılmaktadır. Bu durumda dillerarası değerlendirmede yansıma seslerin nedensiz dil göstergeleri oldukları belirtilebilir.

İşaret dillerinde göstergenin nedensizliği üzerinde durulur. Zira “farklı işaret dillerinde aynı kavram ve olgular farklı hareketlerle, işaretlerle temsil edilebilir” (Sarı, 2023, s. 32). Bu bakımdan aralarında doğal bir bağlantı bulunmak zorunda olmadığı için nedensizlik ilkesi kapsamında değerlendirilir.

4. Çeviri Stratejileri ve Kavramsal Sorgulamalar

Çeviri alanında kaynak odaklı ve hedef odaklı olmak üzere iki büyük çeviri stratejisinden söz etmek mümkündür. Kaynak odaklı strateji (*fr. stratégie source*), kaynak kültürde baskın olan değerleri ve normları korur. Hedef odaklı strateji (*fr. stratégie cible*), yabancı metinleri hedef kültürün kısıtlamalarına tabi tutmayı amaçlar (Guidère, 2008, s. 98). Kaynak odaklı stratejinin koruyucu olma özelliğine dikkat çeken Guidère (2008) kaynak odaklı stratejinin kaynak kültürü korumayı amaçladığını belirtir. Hedef odaklı stratejide asimilasyoncu bir tutum sergilenir, kaynak metin asimile olur, öncelik hedef kültürüdür. Hedef odaklı strateji kaynak kültürden izler taşıyamayan amaçlar.

Kaynak ve hedef odaklı stratejileri tanımlayan terimler, bir dilden diğerine değişiklik gösterebilir. Örneğin Fransızca ve İngilizce dillerinde kaynak odaklı ve hedef odaklı stratejiler farklı şekillerde adlandırılmaktadır. Hedef odaklı strateji kapsamında Fransızca doğallaştırma (*fr. naturalisation*) terimiyle karşılaşılar. Bu terim yabancı eserin okurda doğal etki uyandırması için çevirmenin gerçekleştirdiği uyarlama işlemi niteler. Doğallaştırma ile hedef kültürde doğal bir etki bırakan, çeviri olduğu anlaşılmayan doğal bir metin ortaya konur. Kaynak odaklı strateji kapsamında Fransızca yabancılaştırma/egzotikleştirme (*fr. exotisation*) terimi ile karşılaşılar. Hedef dilde yabancı metnin tüm özelliklerinin korunması, hedef kitlenin yeni fikirlere açık hale gelmesi amaçlanır. Deyim yerindeyse vahşi bir hayvanı evcilleştirir gibi yabancı bir metni evcilleştiren yerlileştirme (*en. domesticating, fr. domestication*) stratejisi ile çeviri eserlerdeki yabancı unsurları koruyan ve olduğu gibi yansıtan yabancılaştırma (*en. foreignizing, fr. étrangéisation*) stratejisi özellikle İngilizce dilindeki çeviri bilimi araştırmalarında yer edinmiştir. Kaynak ve hedef odaklı iki stratejiyi niteleyen İngilizce terimler, Fransızca terimlerden farklı olsa da her iki dilde savundukları fikir aynıdır. “Lawrence Venuti (1992) çeviri eserlerin yerlileştirilmesinin (*fr. domestication*) veya doğallaştırılmasının (*fr. naturalisation*) millî çıkarlara hizmet ettiğini vurgulamıştır. Berman (1984) yabancılaştırmanın (*fr. étrangéisation*) veya egzotikleştirmenin (*fr. exotisation*) tam bir çeviri etiği olduğunu belirtmiştir” (Guidère, 2008, s. 99). Antoine Berman (1985) hedef okurun kendi dilinde ve kültüründe, kaynak dile ve kültüre ait “yabancı unsurları” tanımına engel olacağını düşündüğü için uyarlama fikrine ters düşer. Bu durumda Berman kaynak odaklı stratejiyi, Venuti hedef odaklı stratejiyi savunmuştur. Çeviri bilimi araştırmalarını konu alan Türkçe çalışmalarda ise yerlileştirme ve yabancılaştırma terimleri sıklıkla kullanılmaktadır.

Alanyazında çeviri stratejilerine yönelik çok sayıda araştırmaya rastlamak mümkündür. Bu araştırmaların büyük bir kısmı Jean-Paul Vinay ve Jean Darbelnet (1958) tarafından ortaya konan çeviri stratejilerini (1. ödüncleme, 2. öykünme [öyküntü/tıpkı kopya çeviri],

3. sözcüğü sözcüğüne çeviri [kelimesi kelimesine çeviri/birebir çeviri/literal çeviri], 4. transpozisyon [yer değiştirme/aktarma], 5. modülasyon [bakış açısı kaydırma/perspektif kaydırma/dönüştürüm/değiştirim/başkalaştırma], 6. eşdeğerlik, 7. uyarlama) kapsamaktadır. Yansıma seslerin çevirisi, uyarlama (*fr. adaptation*), eşdeğerlik (*fr. équivalence*), yerleştirme (*fr. domestication/naturalisation*), yerelleştirme (*en. localization, tr. lokalizasyon*) gibi farklı çeviri stratejileriyle ilişkilendirilmektedir. Örneğin, Odacıoğlu ve Barut (2018) Fransızca “miaou” sesi ile İngilizce “miaow” sesini eşdeğerlik stratejisi kapsamında değerlendirmiştir. Yansıma seslerin çevirisinin hedef kültüre uyarlanması gerektiğini savunan Safitri ve Setadi (2020), onomatopelerin Fransızcadan Endonezceye çevirisinde sosyokültürel bileşenleri ele aldıkları çalışmada, yansıma seslerin çevirisini uyarlama stratejisi kapsamında değerlendirmişlerdir. Yalçın (2018, s. 132) yerleştirme ve yerelleştirme kavramlarını birbirinin eş anlamlısı olarak ele almıştır. Yerelleştirme (*fr. localisation*) kavramı ile Venuti’nin savunduğu yerleştirme (*fr. domestication*) kavramının karıştırıldığını vurgulayan Odacıoğlu (2016), yerelleştirmenin sadece dijital içerikle ilgilendiğine değinmiştir. Bu özelliğiyle yerelleştirme; internet sitesi, oyun, yazılım gibi dijital bir ürünün hedef kültüre uygun hâle getirilerek aktarılması olarak tanımlanabilir. Yerleştirme ise hedef dilin kültürüne benzer bir aktarımı niteler.

Araştırmalarında İngilizce 356, Endonezce 355 yansıma sesi inceleyen Halim, Nitsa, Ayuretno ve Santoso (2024, s. 273), Vinay ve Darbelnet’nin yedi çeviri stratejisinden dördünü tespit etmişlerdir: %69,5 eşdeğerlik, %17,37 ödünçleme, %11,8 sözcüğü sözcüğüne çeviri ve %1,3 bakış açısı kaydırma stratejisi. Casas-Tost (2014) tarafından ortaya konan araştırmada “ikame (%50,6), çıkarma (%32,6) ve kaynak metindeki yansıma sesi hedef dilde eşdeğerleriyle çevirme (%16,7)” (Sasamoto, 2019, s. 188) yansıma seslerin çevirisinde saptanan üç çeviri stratejisidir.

Mathieu Guidère (2008, s. 86) üç çeşit uyarlama biçiminden bahseder:

1-Silme (*fr. suppression*): çıkarma (*fr. omission*) ve çevirmeme (*fr. non-translation*). Kaynak metindeki bir sözcük, tümce, paragraf silinebilir, hedef metinden çıkarılabilir veya olduğu gibi bırakılarak çevrilmeyebilir.

2-Ekleme (*fr. adjonction*): açıklama (*fr. explicitation*) ve genişletme (*fr. expansion*) yoluyla kaynak metinde yer almayan yeni bilgiler ekleme (*fr. ajout d’informations inexistantes sur l’original*). Dipnotta ekleme, açıklama, genişletme yoluna gidilebilir.

3-İkame (*fr. substitution*): kaynak metinde yer alan kültürel bir öğeyi eşdeğerleriyle (*fr. équivalent*) karşılama. Yaratıcı (*fr. re-creation*) çeviriyi de kapsamaktadır. Deyim ve atasözlerinin aktarımında görülür.

Kaynak dildeki yansıma sesin hedef dilde aynı anlama sahip başka bir yansıma sesle yer değiştirmesi veya eşdeğerinin bulunması yani ikame edilmesi ikame stratejisine örnek teşkil eder. Kaynak dildeki yansıma sesler hedef kültür normlarına uygun olarak hedef kültüre uyarlanır. “Çeviri, bir dildeki metni başka bir dildeki metinle değiştirme, ikame etme sürecidir”

(Catford, 1965, s. 1). John Cunnison Catford (1965) tarafından tanımlanan eşdeğerlik, ikame (*fr. substitution*) kavramıyla karşılanır. İkame, X dilindeki bir metnin Y dilinde eşdeğer bir metnin yerine konmasıdır. Çeviride eşdeğerliğin, kaynak dildeki bir ögenin, hedef dildeki aynı özelliklere sahip öğelerle ilişkili olduğu durumlarda gerçekleştiğini belirten Catford (1965) kimi durumlarda tam çeviri (*en. total translation, fr. traduction totale*) beklenmesine rağmen kısmi çeviri (*fr. traduction partielle*) ve sınırlı çeviri (*en. restricted translation, fr. traduction restreinte*) gerçekleşebileceğine değinir. Catford (1965, s. 50) fonolojik çeviri için sesbilimin önemine değinir. Sonuç olarak metinlerarası ilişki içeren eşdeğerlik dillerarası değil metinlerarası bir aktarım olarak nitelendirilir. Eşdeğerlik kavramıyla çeviri bilimi dil biliminden ayrılmaya başlar. Günümüz çeviri bilimi araştırmalarında uyarılama konusuna yönelik çok sayıda tanıma rastlamak mümkündür. Brisset (1986, s. 10) jeopolitik bir görüşe sahiptir ve uyarlamayı yeniden bölgeselleştirme (*fr. reterritorialisation*) olarak tanımlar. Bu tanımlamayla özgün metnin yeniden yerleştirilmesine atıfta bulunur. Kaynak kültür hedef kültüre katılır. “Uyarılamanın doğası gereği kaynak metnin anlamı, çevirinin işlevi, hedef kitlenin beklentileri gibi unsurlar dikkate alınmalıdır” (Guidère, 2008, s. 86). Uyarılama kaynak metne bağlılık gerektirmez. Sözcüğü sözcüğüne çeviri anlayışına ters düşer. Jean Delisle (1986) çeviriyi ve uyarlamayı madenî paranın ön ve arka yüzüne benzeterek bunların birbirinden ayrılmaz süreçler olduğunu vurgulamıştır. Çeviri-uyarlama (*fr. tradaptation*) terimini ileri sürmüş, çeviriyi uyarlayan kişileri ise uyarlayan-çevirmen (*fr. tradaptateur⁶*) olarak tanımlamıştır. Uyarılama, çeviriyi çok dilli bir iletişim biçimi olarak incelemeye ve çevirmeni kültür elçisi olarak nitelendirmeye olanak sağlar. Bu bakımdan hem eşdeğerlik hem uyarılama kavramlarını içinde barındıran ve uyarılamanın bir alt türü olarak yerleştirmeyi de kapsayan ikame stratejisi, hedef kültürü gözeten bir eğilim gösterir.

5. Yöntem

Bu araştırma tarama modelindedir, var olan durumu olduğu gibi ortaya koymayı amaçladığı için betimsel bir nitelik taşımaktadır. Araştırmada elde edilen verilerin toplanması, analizi ve yorumlanmasında nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Araştırma nicel veri odaklı olmasa da bulguların daha iyi anlaşılabilmesi için sayısal verilerle de desteklenmiştir.

1983 yılında Dargaud yayınevi tarafından yayımlanan Fransızca *Lucky Luke - Daisy Town* adlı çizgi roman, çok sayıda (yaklaşık 95 adet) yansıma sesi ve ünlemi içerdiği için araştırma nesnesi olarak tercih edilmiştir. 1989 yılında Milliyet Yayınları ve 2000 yılında Yapı Kredi Yayınları tarafından yayımlanan Türkçe *Red Kit - Papatya Kasabası* ile 2016 yılında Cinebook yayınevi tarafından yayımlanan İngilizce *A Lucky Luke Adventure - Daisy Town* adlı çeviriler değerlendirmeye alınmıştır. 1989 yılında Milliyet gazetesinin okurlarına armağanı olarak dağıtılan Türkçe çeviri eserde çevirmen bilgisine yer verilmemiştir. Yapı Kredi Yayınları'nca basılan Türkçe eserin çevirmeni Eray Canberk'tir. İngilizce eserin çevirmeni Jerome Saincantin'dir. Bu bağlamda, Hint-Avrupa dil ailesi, Avrupa dilleri, Latin dillerine bağlı Fransızca; Hint-Avrupa dil ailesi, Avrupa dilleri, Cermen dillerine bağlı İngilizce; Ural-

6 Uyarlayan-çevirmen için bk. (Delisle, 1986, s. 4).

Altay dil ailesi, Altay dillerine bağlı Türkçe olmak üzere toplam üç dilde yansıma seslerin ve ünlemlerin yazımı karşılaştırmalı çerçevede incelenecektir. Türkiye’de bugüne kadar yansıma sesleri ve ünlemleri yapay zekâ ile ilişkilendiren herhangi bir araştırmanın yapılmamış olması çalışmanın önemini ortaya koymaktadır. Çizgi romandaki yansıma sesleri ve ünlemleri çeviri bilimi alanında yeni bir dönem başlatan yapay zekâ ile ilişkilendirmek amaçlanmıştır. Bu nedenle yapay zekâ aracı ChatGPT3.5’e çizgi romandan seçilen yansıma sesleri ve ünlemleri Türkçeye ve İngilizceye çevirmesi istemi⁷ yapılacaktır. Ardından insan çevirmenlerin çeviri önerileriyle yapay zekâ aracının girdi verileri yani çeviri önerileri karşılaştırmalı çerçevede incelenecektir. İnsan çevirmenlerin ve yapay zekâ aracının yansıma sesleri, ünlemleri aynı şekilde algılayıp algılamadıkları gözlemlenecek, çeviri önerileri dil bilimi ve çeviri bilimi ekseninde çözümlenecektir. Demircan (1996a, 1996b) sese yansıyan anlam karşıtlıklarını “bağımsız, yalın, sürekli, yinelenen, kesikli, düzenli, şiddetli, bıkkınlık, tek anlamlı” olmak üzere dokuz bölümde incelemiştir. İnsan çevirmenlerin ve yapay zekâ aracının çeviri önerileri dil bilimsel açıdan Demircan (1996a) tarafından ortaya konan sınıflandırmaya göre, çeviri bilimi açısından ise çeviri stratejilerine göre incelenecektir.

Gerçek zamanlı çeviri uygulamalarından biri olan ChatGPT (*en. Chat Generative Pre-training Transformer*), OpenAI tarafından geliştirilmiş bir sohbet robotudur. Bu çalışmada ChatGPT3.5 yapay zekâ aracı kullanılacaktır. Yapay zekâ aracının çeviri önerileri doğruluk açısından ele alınacaktır. Çeviri başarısı, yapay zekâ aracının doğru öneriler sunup sunmadığıyla ilişkilendirilecektir. Yapay zekâ aracının İngilizce ve Türkçede mevcut olan yansıma sesleri önermesi veya ilgili dillerde bulunmayan bambaşka öneriler sunması gibi ölçütler göz önünde bulundurularak çevirinin doğru olup olmadığına karar verilecektir.

Araştırmada yanıtları aranacak sorular şunlardır:

1. İnsan çevirmenlerin Fransızca yansıma sesleri ve ünlemleri, Türkçeye ve İngilizceye çevirirken benimsedikleri çeviri stratejileri nelerdir? Dil bilimsel açıdan çevirileri nasıl değerlendirilir?
2. Yapay zekâ aracı, yansıma sesleri ve ünlemleri kaynak kültürü mü yoksa hedef kültürü mü dikkate alarak çevirir? Çevirisi, kaynak odaklı mı, hedef odaklı mıdır?
3. İnsan çevirmenler ile yapay zekâ aracının çeviri önerileri arasında bir fark var mıdır?
4. Yapay zekâ aracının çeviri önerileri doğru mudur?

6. Bulgular

6.1. Çizgi Romandan Örneklerle Yansıma Seslerin Çevirisi

Bu bölümde Fransızca kaynak metin *Lucky Luke - Daisy Town* başlıklı çizgi romanda yer alan yansıma sesler incelenmiştir. Yansıma sesler; insan kaynaklı yansıma sesler, hayvan

7 İstem (*en. prompt*) yapay zekâ uygulamasına komut verme işlemini niteler.

kaynaklı yansıma sesler, cansız varlık kaynaklı yansıma sesler olmak üzere üç farklı kategoride ele alınmıştır. Yansıma sesler açısından farklı çeviri yaklaşımlarını yansıtan örnekler tercih edilmiştir. Fransızca yansıma sesler tabloların üst kısmında yer almaktadır. Bir alt satırda İngilizce ve Türkçe dilleri; bir alt satırda insan⁸ çevirmenlerin çevirileri ve ChatGPT3.5 yapay zekâ aracının çevirileri yer almaktadır. ChatGPT3.5 bazı yansıma seslere iki çeviri önerisi sunmuştur. Yapay zekâ aracının İngilizce ve Türkçe çeviri önerilerinde yer alan “/” işareti “veya” anlamına gelmektedir. Resimli örnekler, 1989 ve 2020 tarihli Türkçe çevirileri farklı olan örneklerdir. Resim başlığı altında yer alan görsel, kaynak metindir. Kaynak metnin bir alt satırında yer alan görseller soldan sağa; İngilizce (2016), Türkçe (2020), Türkçe (1989) tarihli çeviri metinlerdir. Yapay zekâ aracına “*Fransızca KAHEU! KAHEU! KAHEU! öksürme sesini İngilizceye ve Türkçeye çevirir misin?*” şeklinde istemde⁹ bulunulmuştur. Yapay zekâ çevirileri, ChatGPT3,5 aracılığıyla 20.12.2023 tarihinde gerçekleştirilmiştir.

6.1.1. İnsan Kaynaklı Yansıma Sesler

Bu bölümde öksürme, yutkunma, kakhaha atma, hıçkırma, ısırma, suya düşme gibi insan kaynaklı yansıma seslere yönelik altı örnek incelenmiştir.

Tablo 1. Öksürme sesi			
Fransızca KAHEU! KAHEU! KAHEU! (s. 37)			
	İngilizce (2016)	Türkçe (2020)	Türkçe (1989)
İnsan çevirmenler	COUGH! COUGH! COUGH! (s. 37)	ÖHÖ! ÖHÖ! ÖHÖ! (s. 37)	KAHEU! KAHEU! KAHEU! (s. 35)
Yapay zekâ çevirisi	COUGH! COUGH! COUGH!	KÖH! KÖH! KÖH!	

Kaynak metinde öksürme sesini yansıtan “KAHEU! KAHEU! KAHEU!”, 2016 tarihli çeviride “COUGH! COUGH! COUGH!” şeklinde; 2020 tarihli çeviride “ÖHÖ! ÖHÖ! ÖHÖ!” şeklinde çevrilerek ikame¹⁰ stratejisi kullanılmıştır. 1989 tarihli çeviride “KAHEU! KAHEU! KAHEU!” olarak bırakılarak çevirmeme¹¹ stratejisi uygulanmıştır. Yapay zekâ aracı, İngilizce insan çevirmen ile aynı çeviri önerisini sunmuştur. Yapay zekânın Türkçe çeviri önerisi sesletim açısından kaynak metne benzer bir ifadedir. Fakat hedef dilde karşılığı olmayan yanlış bir öneridir.

8 Çizgi roman çevirmenleri, insan çevirmenler olarak tanımlanmıştır.

9 Yapay zekâ aracını yönlendirmeden tek bir soru yönelterek yanıt almak amaçlanmıştır. İleriki yıllarda farklı istemlerle hangi bulguların elde edileceği saptanabilir.

10 İkame: “Kaynak metnin biçimsel özelliklerini oluşturan diyalekt, argo, atasözü gibi kullanımların erek dilde benzer anlama sahip ya da benzer etki uyandıracığı düşünülen karşılıklarla ikame edilmeleri. Örneğin Kuzey İngiltere lehçesinin Türkçeye aktarılırken Karadeniz lehçesine dönüştürülmesi” (Tahir Gürçağlar, 2014, s. 43). Guidere’in (2008, s. 86) üç çeşit uyarlama biçimi arasında ele aldığı ikame, uyarlamamanın bir alt türü olarak yerleşirmeyi, eşdeğerliği de kapsayan bir strateji olarak tanımlandığından bu çalışmada yansıma seslerin doğru aktarımları ikame stratejisiyle ilişkilendirilmiştir.

11 Çevrilemezlik: “Popovic iki tür çevrilemezlikten söz eder. Birincisi, düzenlamların ve yan anlamların bulunmaması sonucunda, özgün metnin dilsel öğelerinin yapısal, çizgisel, işlevsel ya da anlamsal açıdan yeterince karşılanmadığı durumdur. İkincisi ise, anlamı dışı vuran bağının, başka bir deyişle, yaratıcı konuyla onun özgün metindeki dilsel anlatımı arasındaki bağının çeviride dilsel açıdan yeterli biçimde karşılanamaması durumudur” (Berk, 2005, s. 107-108).

Tablo 2. Yutkunma sesi			
Fransızca GLOU GLOU GLOU GLOU! (s. 16)			
	İngilizce (2016)	Türkçe (2020)	Türkçe (1989)
İnsan çevirmenler	GLUB GLUB GLUB GLUB! (s. 16)	LIK LİK LİK LİK! (s. 16)	GLOU GLOU GLOU! (s. 14)
Yapay zekâ çevirisi	GLUG GLUG GLUG GLUG! / GULP GULP GULP GULP!	GLUP GLUP GLUP GLUP!	

Kaynak metinde yutkunma sesini yansıtan “GLOU GLOU GLOU GLOU!”, 2016 tarihli çeviride “GLUB GLUB GLUB GLUB!” olarak çevrilerek ikame stratejisi kullanılmıştır. Sesletim bakımından kaynak metindeki ses ile benzerlik göstermektedir. 2020 tarihli çeviride “LIK LİK LİK LİK!” şeklinde çevrilerek ikame stratejisi kullanılmış, 1989 tarihli çeviride “GLOU GLOU GLOU!” olarak bırakılmış, çevirmeme stratejisi uygulanmıştır. 2020 tarihli çeviride yer alan “LIK LİK LİK LİK!” yutkunma sesi ile bağımlı tabanların bağımsız türevler oluşturduğu görülmektedir. Demircan (1996a) tarafından ortaya konan sınıflandırmaya göre 2020 tarihli çeviri önerisi bağımsız ulamda yer alır. Tek heceli bağımlı kök olan “lık-”, bağımsız türev oluşturmuş, lık lık içme eylemini niteleyen “lık” sesi ortaya çıkmıştır. Yapay zekâ aracının hem İngilizce hem de Türkçe sunduğu öneriler insan çevirmenlerin sundukları önerilerden farklıdır. Yapay zekâ aracının İngilizce önerileri doğru; Türkçe önerisi yanlıştır.

Tablo 3. Kakhaha sesi			
Fransızca HA, HA, HA, HA! (s. 6)			
	İngilizce (2016)	Türkçe (2020)	Türkçe (1989)
İnsan çevirmenler	HA, HA, HA, HA! (s. 6)	HA! HA! HA! HA! (s. 6)	HA, HA, HA, HA! (s. 4)
Yapay zekâ çevirisi	HA, HA, HA, HA!	HA, HA, HA, HA!	

Kaynak metinde yer alan kakhaha sesinin çevirilerinde bir farklılık görülmemektedir. Aynı harflerin bir araya gelerek oluşturduğu ses kümesi İngilizce ve Türkçe dillerinde de aynı harflerle yansıtılarak ikame edilmiştir. Bu bakımdan kakhaha sesi incelenen diller bağlamında nedeni dil göstergesi olarak nitelendirilebilir. Eserinde yansıma seslerden oluşan bir sözlüğe de yer veren Zülfikar’ın (1996, s. 493) kakhaha sesini niteleyen “haha” sesini bitişik yazdığına dikkat çekmek gerekir. Yapay zekâ aracı da insan çevirmenlerle aynı çeviri önerilerini sunarak doğru öneriler ortaya koymuştur.

Tablo 4. Hıçkırık sesi			
Fransızca HIC! (s. 16)			
	İngilizce (2016)	Türkçe (2020)	Türkçe (1989)
İnsan çevirmenler	HIC! (s. 16)	HIK! (s. 16)	HIK! (s. 14)
Yapay zekâ çevirisi	HIC!	HIK!	

Kaynak metinde hıçkırma eylemini yansıtan “HIC!” sesi, 2016 tarihli çeviride “HIC!” olarak çevrilerek ödünçleme¹² stratejisi kullanılmıştır. 2020 ve 1989 tarihli çevirilerde “HIK!” şeklinde çevrilerek Türkçe yazım biçimi benimsenerek ödünçleme stratejisi kullanılmıştır. Çeviri sürecinde dillerin sesletim özelliklerinin dikkate alındığı görülmektedir. Fransızca ve İngilizcedeki “c” harfi, Türkçede “k” harfine dönüşmüştür. Dil bilimsel açıdan ele alındığında “HIK” bağımsız tek heceli köktür. Yapay zekâ aracının çeviri önerileri insan çevirmenlerin çeviri önerileriyle aynıdır, bu bakımdan doğru öneriler sunmuştur.

Tablo 5. Isırma sesi			
Fransızca CROC! (s. 10)			
	İngilizce (2016)	Türkçe (2020)	Türkçe (1989)
İnsan çevirmenler	CRUNCH! (s. 10)	HART! (s. 10)	CROC! (s. 8)
Yapay zekâ çevirisi	CRUNCH!	CIRIT!	

Kaynak metinde elma ısırma eylemini yansıtan “CROC!”, 2016 tarihli çeviride “CRUNCH!” şeklinde; 2020 tarihli çeviride “HART!” şeklinde çevrilerek ikame stratejisi kullanılmıştır. “HART” sesi tek heceli bağımsız köktür. “Hart” sesini Zülfikar (1995, s. 498) “hart hart” ikileme olarak ele almıştır. 1989 tarihli çeviride “CROC!” olarak bırakılmış, çevirmeme stratejisi uygulanmıştır. Yapay zekâ aracının İngilizce çeviri önerisi, İngilizce insan çevirmenin önerisiyle aynıdır, doğru bir öneridir. Türkçe çeviri önerisi, Türkçe insan çevirmenlerin önerilerinden farklıdır. Yapay zekâ aracının Türkçe önerdiği “CIRIT” sesine Demircan (1996a) tarafından yürütülen araştırmada dahi rastlanmamıştır. Kaynak metindeki yansıma ses ile yapay zekâ aracının önerisi ses-anlam ilişkisi bakımından karşılaştırılmıştır. Girdi verisi anlamsız sesbirimlerinden oluşmaktadır, doğru bir öneri değildir.

Tablo 6. Suya düşme sesi			
Fransızca PLOUF! (s. 15)			
	İngilizce (2016)	Türkçe (2020)	Türkçe (1989)
İnsan çevirmenler	SPLASH! (s. 15)	CUMPPP! (s. 15)	PLOUF! (s. 13)
Yapay zekâ çevirisi	PLOUF! / SPLASH!	PLÖT! / PLAK!	

Kaynak metinde bireyin suya düşme eylemini yansıtan “PLOUF!”, 2016 tarihli çeviride “SPLASH!” şeklinde; 2020 tarihli çeviride “CUMPPP!” şeklinde çevrilerek ikame stratejisi kullanılmıştır. P harfinin tekrarı sürekliliğe gönderme yapmaktadır. 1989 tarihli çeviride “PLOUF!” olarak bırakılmış, çevirmeme stratejisi uygulanmıştır. Yapay zekâ aracı, İngilizcede su sesini yansıtan “PLOUF” ve “SPLASH” seslerini önermiştir. Önerileri hedef dil İngilizcede anlamlı sesbirimleridir, doğru çeviri önerileridir. Zira suya düşme sesi birden fazla yansıma

12 Ödünçleme (*en. borrowing*): “Kaynak dildeki bir sözcük ya da ifadenin erek dile aynen (ya yazıldığı ya da söylendiği gibi) taşınmasıdır. (...) Bu sözcükler aktarıldıkları dilin özelliklere göre bazı değişiklikler geçirmiş olabilir” (Berk, 2005, s. 141).

sesle karşılanabilir. Zülfikar (1995, s. 364) “cump” sesini taşın suya batarken çıkardığı ses olarak tanımlamıştır. Yapay zekâ aracının Türkçe önerileri “PLÖT” ve “PLAK”, hedef dilde anlam ifade etmeyen ses birimleridir, doğru çeviri önerileri değildir.

Resim 1.

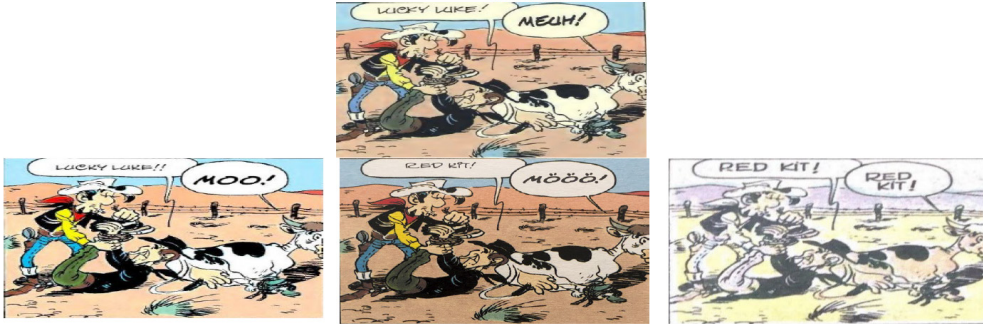
Tablo 7. Gevezelik, anlamsız laf kalabalığı bildiren söz			
Fransızca BLA BLA BLA... (s. 21)			
	İngilizce (2016)	Türkçe (2020)	Türkçe (1989)
İnsan çevirmenler	BLAH BLAH BLAH... (s. 21)	VIDI VIDI VIDI ... (s. 21)	EFENDİME SÖYLEYEVİM (s. 19)
Yapay zekâ çevirisi	BLA BLA BLA...	BLA BLA BLA...	

Kaynak metinde teklifsiz¹³ dile örnek olarak karşımıza çıkan vesaire, gibi gibi, falan filan anlamlarına gelen “BLA BLA BLA...”, İngilizcede sıklıkla kullanılan bir yansıma sestir. İngilizceden Fransızcaya geçmiş sözcükler “franglais” olarak tanımlanır. 2016 tarihli çeviride “BLAH BLAH BLAH...” olarak çevrilerek ikame stratejisi kullanılmış, 2020 tarihli çeviride gereksiz konuşmayı vurgulamak ve söylenen sözü küçümsemek amacıyla “VIDI VIDI VIDI...” şeklinde çevrilerek ikame stratejisi kullanılmıştır. Zülfikar’ın (1995, s. 673) “vidıvidı” yansıma sesini bitişik yazdığına, fiil türünde ise “vidı vidı etmek” şeklinde ayrı yazdığına dikkat çekmek gerekir. 1989 tarihli çeviride “EFENDİME SÖYLEYEVİM” kalıp sözü tercih edilmiş, kaynak metindeki yansıma ses somut sözcüğe dönüştürülmüş, somutlaştırma yapılmıştır. Bu ifade Türkçede konuşma esnasında bireylerin uygun, gerekli sözü bulamadıklarında, zaman kazanmak için kullandıkları kalıp sözdür. Yapay zekâ aracının İngilizce ve Türkçe çeviri önerileri kaynak metindekilerle birebir aynıdır. İngilizce önerisi İngilizce sözlüklerde yer aldığı için doğru bir öneri olarak kabul edilir. Türkçe önerisi “BLA BLA BLA” İngilizceden Türkçeye geçmiş, ödünçleme yoluyla dile geçmiş bir ifadedir, doğru bir öneri olarak nitelendirilebilir.

13 Senli benli, samimi, resmî olmayan konuşma.

6.1.2. Hayvan Kaynaklı Yansıma Sesler

Bu bölümde inek ve kuş sesi gibi hayvan kaynaklı yansıma seslere yönelik iki örnek incelenmiştir. İnek sesi, resim 2'de ve tablo 8'de, kuş sesi tablo 9'da örneklendirilmiştir.

Resim 2.

Tablo 8. İnek sesi			
Fransızca MEUH! (s. 10)			
	İngilizce (2016)	Türkçe (2020)	Türkçe (1989)
İnsan çevirmenler	MOO! (s. 10)	MÖÖÖ! (s. 10)	RED KİT! (s. 8)
Yapay zekâ çevirisi	MOO!	MÖÖ! / MUU!	

Kaynak metinde inek sesini yansıtan “MEUH!”, 2016 tarihli çeviride “MOO!” şeklinde; 2020 tarihli çeviride “MÖÖÖ!” şeklinde çevrilerek ikame stratejisi kullanılmıştır. Tek heceli bağımlı kök olarak nitelendirilen “mö-”, sondaki sesli harfin uzatılmasıyla bağımsız türev oluşturmuştur. 1989 tarihli çeviride inek sesi çevrilmemiş, “RED KİT!” ünlem cümlesi kullanılmıştır. Çevirmen, ineği konuşurmuştur. İntak (konuşurma) söz sanatının kullanıldığı görülmektedir. Bu noktada *Lucky Luke* adlı çizgi romanın Türkçeye nasıl *Red Kit* olarak geçtiğine değinmek gerekir. Fransız Spirou dergisinde çıkan *Lucky Luke* adlı çizgi romanın Türkiye’de yayınlanmasına karar verilmiş, Ferdi Sayışman tarafından Türkçeye *Red Kit* olarak aktarılmıştır: “Bir arkadaşın çıkarmak istediği Red Rider (Kızıl Sürücü) diye bir dergi vardı. Ben de *Bil Kit* diye başka bir derginin kopyasını yapıyordum. Red kısmını Red Rider’den Kit kısmını da *Bil Kit*’ten aldık, *Red Kit* oldu” (Serin, 2005). Sayışman, çizgi roman karakterinin ismini hedef dilde yaratmıştır. Hermans (1998, s. 13-14) özel isimlerin çevirisinde ikame stratejisinin kullanılabileceğine değinmiş, kaynak metindeki özel isme karşılık hedef dilde farklı bir isim tercih edilebileceğini belirtmiştir. Kaynak kültürdeki Lucky Luke hedef kültürde Red Kit olarak farklı bir isimle yer değiştirerek ikame edildiği için ikame stratejisine örnek teşkil etmektedir. İkame stratejisi, yaratıcı (*fr. re-creation*) çeviri stratejisini de kapsadığından Red Kit kahramanının ismi yaratıcı çeviriye örnektir. Dilimizde Red ve Kit tek başına anlamlı sesbirimleri olmasa da zamanla hedef kültür tarafından benimsenmiş bir kahraman isimdir.

Yapay zekâ aracının İngilizce çeviri önerisi, doğru bir öneridir. Yapay zekâ Türkçe iki adet çeviri önermiştir. İlk önerisi “MÖÖ!” doğru bir öneriyken; ikinci önerisi “MUU!” Türkçede inek sesini yansıtmamaktadır, bu nedenle doğru bir çeviri önerisi değildir.

Tablo 9. Kuş sesi			
Fransızca CUI, CUI, CUI... (s. 36)			
	İngilizce (2016)	Türkçe (2020)	Türkçe (1989)
İnsan çevirmenler	TWEET, TWEET, TWEET... (s. 36)	ÇİK! ÇİK! ÇİK! (s. 36)	CUI, CUI, CUI... (s. 34)
Yapay zekâ çevirisi	CHEEP, CHEEP, CHEEP...	ÇIPI, ÇIPI, ÇIPI...	

Kaynak metinde kuş sesini yansıtan “CUI, CUI, CUI...”, 2016 tarihli çeviride “TWEET, TWEET, TWEET...” şeklinde; 2020 tarihli çeviride “ÇİK! ÇİK! ÇİK!” şeklinde çevrilerek ikame stratejisi kullanılmış, 1989 tarihli çeviride “CUI, CUI, CUI...” olarak çevrilmeyerek olduğu gibi bırakılmış, çevirmeme stratejisi uygulanmıştır. Kuş cıvıltısını yansıtan “ÇİK!” sesi, tek heceli bağımsız köktür. Fransızca “CUI” sesi Türkçede “k” sesi ile telaffuz edilir. Türkçe “ÇİK” ise “c” harfiyle sesletilir. Yazım bakımından benzerlik gösterse de sesletim bakımından Fransızca ve Türkçe kuş sesi farklıdır. İngilizce ve Fransızca dillerinde de kuş sesinin sesletimi farklıdır. Bu farklılığın nedeni, dillerin ses yapılarının farklı olmasıdır. Bu örnekte noktalama işaretlerinin de farklılaştığı görülmektedir. Kaynak metinde üç nokta kullanılmış fakat 2020 tarihli Türkçe çeviride, tek heceli bağımsız kök olan her ÇİK! sesinin ardından ünlem işareti konmuştur. Yapay zekâ aracı, insan çevirmenlerden farklı çeviri önerileri sunmuştur. İngilizce “CHEEP” ile kuşun “cik cik” ötmesine gönderme yapmaktadır, doğru bir çeviridir. Kuş sesinin istemde belirtilmiş olmasına rağmen Türkçe “ÇIPI” sesini öneren yapay zekâ aracı, yanlış bir öneri sunmuştur. Zira “ÇIPI ÇIPI” çocuk dilinde yıkanma eylemini niteleyen ikileme türünde bir yansıma sestir. Bu nedenle ses-anlam uyumu açısından yapay zekâ doğru bir öneri sunamamıştır.

6.1.3. Cansız Varlık Kaynaklı Yansıma Sesler

Bu bölümde korna sesi, silah sesi, patlama sesi, cam şişe kırma sesi gibi cansız varlık kaynaklı yansıma seslere yönelik dört örnek incelenmiştir.

Tablo 10. Korna sesi			
Fransızca TUUUU TUUUUT TUUUUUUUUT (s. 30)			
	İngilizce (2016)	Türkçe (2020)	Türkçe (1989)
İnsan çevirmenler	BEEEP BEEEEP BEEEEEEEEEP (s. 30)	DÜÜTT! DÜÜTT! (s. 30)	TUUUU TUUUUT TUU- UUUUUUUT (s. 28)
Yapay zekâ çevirisi	TOOT TOOT TOOT / HOONK HONK HOO- OONK	TUUUU TUT TUUUUUU TUT	

Kaynak metinde korna sesini yansıtan “TUUUU TUUUUT TUUUUUUUUT”, 2016 tarihli çeviride “BEEEP BEEEEP BEEEEEEEEEP” şeklinde; 2020 tarihli çeviride “DÜÜTT! DÜÜTT!” şeklinde çevrilerek ikame stratejisi kullanılmıştır. 1989 tarihli çeviride “TUUUU TUUUUT TUUUUUUUUT” olarak bırakılmış, çevirmeme stratejisi uygulanmıştır. Sesin sürekliliğine vurgu yapmak için Fransızca ve İngilizce dillerinde sesli harflerin tekrarlanarak yazıldığı, Türkçede hem sesli hem sessiz harflerin tekrarlanarak yazıldığı görülmektedir. Yapay zekâ aracının İngilizce ve Türkçe çeviri önerileri, insan çevirmenlerin önerilerinden farklıdır. İngilizce “BEEP”, “TOOT”, “HONK” sesleri korna sesini yansıtır bu nedenle tüm çeviri önerileri kabul edilebilir, doğru önerilerdir. Türkçe önerisi ise hedef dilde hâlihazırda var olmayan bir ses olduğundan doğru bir öneri değildir.

Tablo 11. Silah sesi			
Fransızca PAN! PAN! PAN! PAN! PAN! (s. 5)			
	İngilizce (2016)	Türkçe (2020)	Türkçe (1989)
İnsan çevirmenler	BANG! BANG! BANG! BANG! (s. 5)	DAN! DAN! DAN! DAN! (s. 5)	PAN! PAN! PAN! PAN! PAN! (s. 3)
Yapay zekâ çevirisi	BANG! BANG! BANG! BANG! BANG!	PAN! PAN! PAN! PAN! PAN!	

Kaynak metinde silah sesini yansıtan “PAN! PAN! PAN! PAN! PAN!”, 2016 tarihli çeviride “BANG! BANG! BANG! BANG!” şeklinde; 2020 tarihli çeviride “DAN! DAN! DAN! DAN!” şeklinde çevrilerek ikame stratejisi kullanılmıştır. Zülfikar (1995, s. 421) sözlüğünde karşılıklı atılan silah seslerini niteleyen “dan dun” sesine yer vermiştir. 1989 tarihli çeviride “PAN! PAN! PAN! PAN! PAN!” olarak bırakılmış, çevirmeme stratejisi uygulanmıştır. Yapay zekâ aracının İngilizce çeviri önerisiyle İngilizce insan çevirmenin önerileri aynıdır, yapay zekâ doğru bir öneri sunmuştur. Türkçe çeviri önerisi “PAN”, kaynak metindeki silah sesiyle aynıdır fakat hedef dilde anlamsız sesbirimleri olduğundan doğru bir öneri değildir.

Resim 3.

Tablo 12. Patlama sesi			
Fransızca BAOUM! (s. 22)			
	İngilizce (2016)	Türkçe (2020)	Türkçe (1989)
İnsan çevirmenler	BAOOM! (s. 22)	GÜÜMMM! (s. 22)	BAOUM! (s. 20)
Yapay zekâ çevirisi	BAOUM! / BOOM!	BAUM!	

Kaynak metinde patlama sesini yansıtan “BAOUM!”, 2016 tarihli çeviride “BAOOM!” şeklinde; 2020 tarihli çeviride “GÜÜMMM!” şeklinde çevrilerek ikame stratejisi kullanılmıştır. Demircan’a (1990b, s. 113) göre, güm¹⁴, tek-heceli bağımsız kökler arasında yer alır. 2020 tarihli çeviride hem ünlü /ü/ hem de ünsüz /m/ harflerinin uzatıldığı görülmektedir. Bu uzatmanın amacı pekiştirmektir, süreklilik kapsamında değerlendirilir. Ortamın devinimi dikkate alındığında “sesi ileten ortamla ilgili titreşim tınlama olarak belirir” (Demircan, 1997, s. 198). 1989 tarihli çeviride “BAOUM!” olarak bırakılarak, çevirmeme stratejisi uygulanmıştır. Çizgi romanlarda “ikonografik açıdan boyut arttıkça onomatopenin daha büyük bir gürültüyü ifade ettiği; yoğunluğunun boyutuna ve rengine bağlı olduğu unutulmamalıdır” (Cuñarro ve Finol, 2013, s. 275; aktaran Carpintero, 2021, s. 81). Çizgi romanlarda yer alan yansıma seslerin yazı tipi boyutu ve yazı tipi rengi yansıma seslerin yoğunluğunu belirler. Dolayısıyla çeviri sürecinde dikkate alınması gereken hususlardır. İnsan çevirmenlerin bu hususlara dikkat ettikleri fakat yapay zekâ aracının bu hususları dikkate almadığı çeviri önerilerinden anlaşılmaktadır. Yapay zekâ aracı, İngilizce iki adet öneri sunmuştur. İlk önerisi “BAOUM” doğru bir öneri değildir. İkinci önerisi “BOOM” İngilizce gümbürtü, patlama sesini yansıttığı için doğru bir öneridir. Türkçe önerisi “BAUM” hedef dilde anlamsız sesbirimidir, doğru bir öneri değildir.

Resim 4.

14 Güm: yankılı gürültüyü anlatır (Zülfikar, 1995, s. 487).

Tablo 13. Cam şişe sesi			
Fransızca CLANG! CLANG! CLANG! (s. 7)			
	İngilizce (2016)	Türkçe (2020)	Türkçe (1989)
İnsan çevirmenler	SMASH! SMASH! SMASH! (s. 7)	ŞANGIR! ŞUNGUR! ŞANGIR! (s. 7)	KLANK! KLANK! KLANK! (s. 5)
Yapay zekâ çevirisi	CLANG! CLANG! CLANG! / DING! DING! DING!	ÇLANG! ÇLANG! ÇLANG! / DİN! DİN! DİN!	

Kaynak metinde cam şişeyle vurma eylemini yansıtan “CLANG! CLANG! CLANG!”, 2016 tarihli çeviride “SMASH! SMASH! SMASH!” şeklinde; 2020 tarihli çeviride “ŞANGIR! ŞUNGUR!¹⁵ ŞANGIR!” şeklinde çevrilerek ikame stratejisi kullanılmıştır. İki heceli bağımlı kökler “ŞANGIR!” ve “ŞUNGUR!” bağımsız türev oluşturmuştur. Demircan (1990b, s. 122) bileşik sesletimlerin ve uzatma tınlı /r/, /l/ ve tınısız /ş/ ile sağlandığına değinmiş, şan-gır örneğini vermiştir. Demircan (1996b, s. 116) süreklilik kesikli ise /r/ kullanıldığını vurgulamıştır. Düzensiz ünlü değişimi görülen “şangır” ve “şungur” örneğinde sese yansıyan anlamın kesiksiz değil kesikli olduğu anlaşılmıştır. 1989 tarihli çeviride “KLANK! KLANK! KLANK!” olarak Türkçe sesletim özellikleri dikkate alınarak çevrilmiş, ödünçleme stratejisi kullanılmıştır. Yapay zekâ aracının İngilizce önerileri “ÇLANG” ve “DİN” anlamlı, doğru önerilerdir. Tek bir göndergenin birden fazla yansıma sesle karşılanabileceğine örnektir. Yapay zekâ aracının Türkçe önerileri “ÇLANG” ve “DİN” hedef dilde anlamsız sesbirimleridir, doğru çeviri önerileri değildir.

6.2. Çizgi Romandan Örneklerle Ünlemlerin Çevirisi

Bu bölümde ünlemleri içeren beş adet örnek incelenmiştir. “Dil bilimi, ünlem öbeği ile cümle başı edatlarını, ret ve kabul, onay veya inkâr sözlerini, söz cümle olarak görür ve öyle adlandırır” (Karaağaç, 2022, s. 828). Cümle olup olmadıkları tartışılan söz cümleler, tek sözden oluşan eksiltili cümlelerdir.

Resim 5.

15 Şangır şungur: (bardak, çanak vb. için) büyük bir gürültü çıkararak kırılmayı anlatır (Zülfikar, 1995, s. 620).

Tablo 14. Doğrulama ünlemi			
Fransızca OUAIS! (s. 5)			
	İngilizce (2016)	Türkçe (2020)	Türkçe (1989)
İnsan çevirmenler	YEP! (s. 5)	YA! (s. 5)	İYİ TAHMİN ETTİNİZ! (s. 3)
Yapay zekâ çevirisi	YEAH / YEP	EVET / TAMAM	

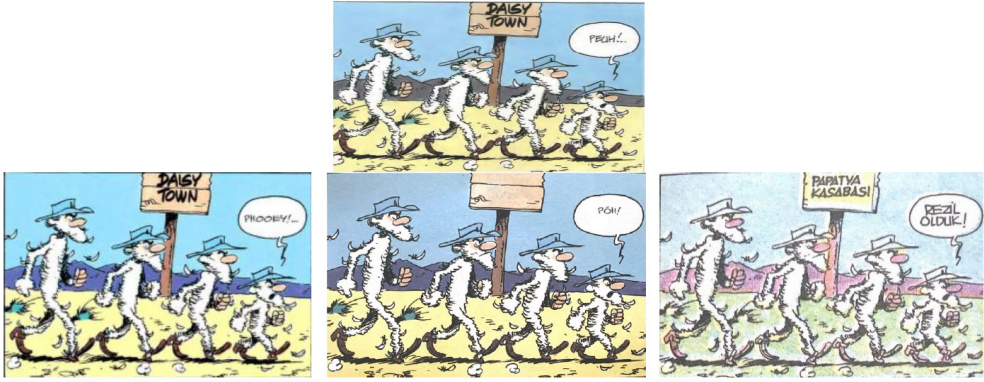
Hikâyede, yeni kurulan kasabayı kurtaracak, huzurla adaleti sağlayacak cesur ve soylu bir kişinin gerektiği ve bu kişinin de Red Kit olabileceği belirtilmiştir. Kaynak metindeki “OUAIS!” ünlemi, bir önceki cümlede yer alan ifadenin doğruluğunu teyit etme amacıyla kullanılan bir ünlemdir. 2016 tarihli çeviride “YEP!” şeklinde; 2020 tarihli çeviride “YA!” şeklinde çevrilerek ikame stratejisi kullanılmıştır. 1989 tarihli çevirideki “İYİ TAHMİN ETTİNİZ!” yer değiştirme stratejisine örnektir. Eksilti ünlem cümlesi “OUAIS!”, 1989 tarihli çeviride kurallı (düz) cümleye dönüşmüştür. Bir ünlemin birden fazla sözcükle genişletildiği görülmüştür. Yapay zekâ aracı, İngilizce ve Türkçe dillerinde ikişer öneri sunmuştur. Yapay zekânın İngilizce önerileri, hedef dilde anlamlı sesbirimleri olduklarından doğru önerilerdir. Türkçe önerilerinden ilki “EVET” bir önceki cümleye yanıt olarak kabul edilebilecek doğru bir öneridir. İkinci önerisi “TAMAM” bir önceki cümlenin yanıtı olarak kullanılamaz, bu nedenle doğru bir öneri değildir.

Resim 6.

Tablo 15. Kabullenme-onaylama ünlemi			
Fransızca OUAIP! (s. 9)			
	İngilizce (2016)	Türkçe (2020)	Türkçe (1989)
İnsan çevirmenler	YEP! (s. 9)	OLUR! (s. 9)	MADEM ÇOK İSRAR EDİYORSUNUZ! (s. 7)
Yapay zekâ çevirisi	YEP / YEAH	EVET	

Bir önceki cümlede Red Kit'e, Papatya Kasabasının şerifi (polisi) olmayı kabul etmesi söylenmektedir. Red Kit ise kabul ettiğini bildirmektedir. Kaynak metinde kabul etme ünlemi "OUAIP!", 2016 tarihli çeviride "YEP!" olarak çevrilerek ikame stratejisi kullanılmıştır. 2020 tarihli çeviride "OLUR!" cevap edatının kullanılması da ikame stratejisine örnektir. 1989 tarihli çeviri "MADEM ÇOK İSRAR EDİYORSUNUZ!" olarak genişletilip çevrilerek bakış açısı kaydırma¹⁶ stratejisi kullanılmıştır. Eksiltili ünlem cümlesi "OUAIP!", 1989 tarihli çeviride yapısı bakımından yalın¹⁷ olan "madem" bağlacıyla şart cümlesine dönüşmüştür. Anlam açısından onaylama bildirir. Yapay zekâ aracının İngilizce önerileri "YEP" ve "YEAH" onaylama bildiren ünlemler olduğu için doğru önerilerdir. Türkçe önerisi "EVET" anlamı karşılamamaktadır, doğru bir öneri değildir.

Resim 7.

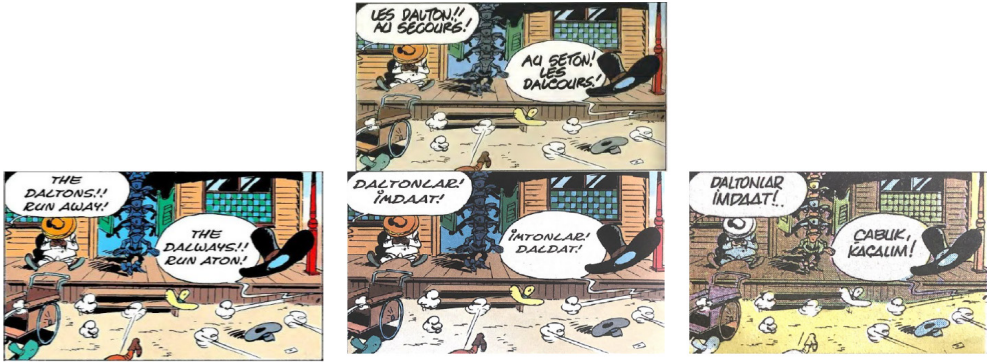
Tablo 16. İğrenme, tikslenme, umursamazlık ünlemi			
Fransızca PEUH!.. (s. 27)			
	İngilizce (2016)	Türkçe (2020)	Türkçe (1989)
İnsan çevirmenler	PHOOEY!.. (s. 27)	PÖH! (s. 27)	REZİL OLDUK! (s. 25)
Yapay zekâ çevirisi	PHOOEY!..	PÜH!..	

Resim 7'de Red Kit tarafından silahla üzerlerine ateş açılan Dalton kardeşlerin katrana ve tüpe bulandıkları görülmektedir. Kaynak metinde iğrenme, tikslenme, umursamazlık bildiren "PEUH!.." ünlemi, 2016 tarihli çeviride "PHOOEY!.." biçiminde çevrilerek ikame stratejisi kullanılmış, 2020 tarihli çeviride "PÖH!" şeklinde çevrilerek ödünçleme stratejisi kullanılmıştır. Demircan'a (1996a) göre "Pöh-" sesi tek heceli bağımlı kökler arasında yer alır. Bu durumda belli türetme işlemlerine girmeksizin tek başına anlatım birimi olamayacağına değinir. Oysa

16 Modülasyon, dönüştürüm (*en. modulation, fr. modulation*): "Çevirmenin erek metindeki bir bölümü, bakış açısını değiştirerek ya da bir açıklama getirerek yeniden düzenlediği bir çeviri işlemi" (Berk, 2005, s. 138) olarak tanımlanır.

17 Yalın bağlaçlar için bk. (Kaynak, 1969, s. 697).

2020 tarihli çeviride “PÖH” tek başına anlatım birimidir. Aydın (2018) Anadolu ağızlarında ünlemleri sınıflandırdığı araştırmasında “pöh” korkutma ünleminin Çorum ağzında kullanıldığını belirtmiştir. Oysa kaynak metinde korkutma ünlemi söz konusu değildir. 2020 tarihli Türkçe çevirideki “PÖH” ünlemi, sesletim açısından kaynak metinle benzerlik taşısa da ses-anlam ilişkisi bakımından kabul edilebilir bir öneri değildir. 1989 tarihli çeviride insan çevirmen kaynak metindeki ünlemi “REZİL OLDUK!” şeklinde çevirmiş, bakış açısı kaydırma stratejisine başvurmuştur. Kaynak metindeki umursamazlık ünlemi, hedef metinde umursama ünlemine dönüşmüştür. Yapay zekâ aracının İngilizce çeviri önerisi, insan çevirmenin önerisiyle aynıdır, doğru bir öneridir. Yapay zekâ aracının Türkçe çeviri önerisi “PÜH!” ise insan çevirmenlerin önerilerinden farklıdır. Kaynak metinde yer alan “PEUH” sesini Türkçe sesletime uygun hâle getirmeye çalıştığı görülmektedir fakat hedef dilde anlamlı bir sesbirimi olmadığından doğru bir öneri değildir.

Resim 8.

Tablo 17. Seslenme ünlemi			
Fransızca LES DALTONS!! AU SECOURS! (s. 20)			
	İngilizce (2016)	Türkçe (2020)	Türkçe (1989)
İnsan çevirmenler	THE DALTONS!! RUN AWAY! (s. 20)	DALTONLAR! İMDAAT! (s. 20)	DALTONLAR İMDA- AT!.. (s. 18)
Yapay zekâ çevirisi	THE DALTONS! HELP!	DALTONLAR! YARDIM ET! / DALTONLAR! İMDAT!	

Papatya Kasabasında yaşayan halk, Daltonların geldiğini görünce kaçışmaya başlar. Kaynak metindeki “LES DALTONS!! AU SECOURS!” ünlemi, 2016 tarihli çeviride “DALTONLAR! KAÇIN!” anlamına gelen “THE DALTONS!! RUN AWAY!” olarak çevrilerek kaynak metindeki ifade değiştirilmiş, bakış açısı kaydırma stratejisi kullanılmıştır. 2020 tarihli çeviride ve 1989 tarihli çeviride “DALTONLAR! İMDAT!” şeklinde çevrilerek sözcüğü sözcüğüne¹⁸ çeviri

18 Sözcüğü sözcüğüne çeviri (*en. literal translation, fr. mot à mot*): “Çevirmenin kaynak metnin biçimsel özelliklerine bağlı kalarak ve genellikle erek dilin dilbilgisine uygun olarak çeviri metni ürettiği bir çeviri stratejisi” (Berk, 2005, s. 150) olarak tanımlanır.

stratejisi kullanılmıştır. Yapay zekâ aracının İngilizce önerisi, doğru bir öneridir. Türkçe çeviri önerilerinden ilki “DALTONLAR! YARDIM ET!” doğru bir öneri değildir fakat ikinci önerisi “DALTONLAR! İMDAT!” doğru bir öneridir.

Tablo 18. Göçüşme ünlemi			
Fransızca AU SETON! LES DALCOURS! (s. 20)			
	İngilizce (2016)	Türkçe (2020)	Türkçe (1989)
İnsan çevirmenler	THE DALWAYS!! RUN ATON! (s. 20)	İMTONLAR! DALDAT! (s. 20)	ÇABUK KAÇALIM! (s. 18)
Yapay zekâ çevirisi	-	-	

Resim 8’de görüldüğü gibi, Daltonlardan kaçan halk, imdat sesleriyle kaçmaya çalışır. Korkudan dilleri dolaşır, ağızlarından çıkan sözcükler yer değiştirir. Bu durum göçüşme¹⁹ (ses aktarması) olarak tanımlanabilir. Demircan (1996b) göçüşmenin ünsüz kümelenmeleri ve heceleme etkisiyle, kimi yöre ağızlarında ve çocuk dilinde sıklıkla kullanıldığına değinmiştir. Bu örnekteki göçüşme, çizgi romanda mizah unsuru görevindedir. Göçüşme, Süer Eker (2003, s. 241) tarafından bir kelimedeki seslerin yer değiştirmesi olarak tanımlanmıştır. “Düşünülen ile söylenen arasındaki uyumsuzluktan kaynaklanan bu olay, genellikle art arda gelen kelimelerin ilk hecelerinin birbirleri arasında çaprazlanarak söylenmesi ile ortaya çıkar” (Ersöz, 2018, s. 2190). Örneğin *au secours* yerine *au seton*; *les dalton* yerine *les dalcours*. Bu örnekte “dalton” ile “se-cours” sözcüklerinin kökleri yer değiştirmiş, “seton” ve “dalcours” sözcükleri yaratılmıştır. Kaynak metindeki “AU SETON! LES DALCOURS!” ünlemi, 2016 tarihli çeviride “THE DALWAYS!! RUN ATON!” olarak çevrilerek göçüşme kullanılmış, 2020 tarihli çeviride “İMTONLAR! DALDAT!” şeklinde çevrilerek göçüşme kullanılmıştır. Göstergenin çizgiselliğine aykırı bir örnektir. Zira gösterge, çizgisellik²⁰ (*fr: linéarité*) özelliğine sahiptir. “Gösterenler işitmeye bağlı olduklarından bunların sesletilmesi, sese dönüştürülmesi ancak bir zaman çizgisi içinde, belli bir süreyi gerektirecek biçimde gerçekleşebilir” (Aksan, 2006, s. 34-35). 1989 tarihli çeviride “ÇABUK KAÇALIM!” olarak çevrilerek bakış açısı kaydırma stratejisi uygulanmış, güldürü ögesi ortadan kalkmış, anlam aktarımı sağlanmıştır. Yapay zekâ aracı İngilizce ve Türkçe dillerinde herhangi bir çeviri önerememiştir.²¹ Çizgi romanda göçüşme mizah unsuru olarak kullanılmıştır. Yapay zekâ göçüşme örneğini çevirememiştir. Bu, yapay zekâ aracının, insan çevirmenlerin aksine henüz mizah içeriklerini anlayamadığını dolayısıyla çeviremediğini ortaya koyan bir örnektir.

19 Metatez için bk. (Zülfikar, 1995, s. 89). Yer değişme, metathesis için bk. (Demircan, 1996b, s. 95).

20 “Biz tavşan’daki seslerin tümünü bir anda söyleyemeyeceğimiz gibi bu seslerdeki sıralanmayı da değiştiremeyiz; onu vatnaş ya da şatvan biçimlerinde sesletemeyiz” (Aksan, 2006, s. 34-35).

21 Yapay zekâ aracının yanıtı: “Fransızca’daki ifade “au seton! les dalcours!” bir hata içeriyor ve dil bilgisi kurallarına uymuyor. Eğer doğru bir ifade vererseniz, size yardımcı olabilirim. Şu an için size yardımcı olamıyorum çünkü verdiğiniz ifade geçerli bir Fransızca ifadesi değil. Lütfen düzeltme yapın veya başka bir ifadeyle devam edin” olmuştur.

Sonuç

Bu çalışmada Fransızca kaynak metin *Lucky Luke - Daisy Town* adlı çizgi romanda yer alan yansıma seslerin ve ünlemlerin insan çevirmenler tarafından gerçekleştirilen İngilizce ve Türkçe çevirileri ile yapay zekâ aracı ChatGPT3.5 tarafından sunulan İngilizce ve Türkçe çeviri önerileri karşılaştırılmıştır. Fransızca kaynak metinden yola çıkılarak İngilizce ve Türkçe dillerindeki çeviriler incelenmiş, yansıma seslerin ve ünlemlerin benzerlikleri ile farklılıkları ortaya konmuş, her dilin ses yapısına uygun olarak farklı ses birimlerine çevrildikleri tespit edilmiştir. Bir insanın, hayvanın, cansız varlığın farklı dillerde farklı sesler çıkarmadığı, aynı sesleri çıkardığı fakat her toplumun sesleri algılayış ve anlamlandırış biçimlerinin farklı olduğu, yansıma seslerin her dilde farklı telaffuz edildiği ve farklı yazıldığı belirtilebilir. Zira insan sesleri, hayvan sesleri, cansız varlık kaynaklı sesler evrenseldir.

Yansıma seslerin ve ünlemlerin nedenliliği/nedensizliği konusu tartışılmıştır. Dil bilimci, “nedenlilik-nedensizlik konusundaki yargılarına yön veren ölçütleri tarihsel, artsüremli ilişkilerde değil, dili, belli bir evresinde, eşsüremli bir kesitinde kullananların bilincinde yer alan bağıntılarda aramak, değerlendirmelerini bu sınırlar içinde yapmak zorundadır” (Vardar, 2001a, s. 81). İncelenen örneklerden hareketle Türkçe yansıma sesler ve ünlemler aynı şekilde algılanıp aynı sesbirimlerle karşılandıkları için dilin nedenlilik ilkesi kapsamında değerlendirilebilir. Türkçe yansıma seslerin ve ünlemlerin İngilizce ve Fransızca karşılıkları farklı sesbirimlerle karşılandıkları için dilin nedensizlik ilkesi kapsamında değerlendirilebilir. Ses sembolizminin ilgilendiği alanların sınırları tam olarak çizilememiştir. Bu alanda yürütülecek kapsamlı çalışmalarla terim birliği sağlanabilir. Yansıma seslerin birer taklit ürünü olarak ortaya çıktıkları, ünlemlerin ise birtakım duygular sonucu çıkarılan sesleri nitelediği, yansıma seslerin ve ünlemlerin birbirlerinden farklı türler oldukları sonucuna varılmıştır. Sese yansıyan anlam karşılıklarından bağımlı, bağımsız ve sürekli olarak nitelendirilen yansıma sesler saptanmıştır.

İnsan çevirmenlerin yansıma seslerin çevirisinde ikame, ödünçleme, bakış açısı kaydırma, sözcüğü sözcüğüne çeviri ve çevirmeme stratejilerini kullandıkları belirlenmiştir. Yansıma seslerin çevirisinde insan çevirmenlerin İngilizce ve Türkçe dillerinde 16 adet ikame stratejisine, 4 adet ödünçleme stratejisine, 4 adet bakış açısı kaydırma stratejisine, 1 adet sözcüğü sözcüğüne çeviri stratejisine başvurdukları belirlenmiştir. Çok sayıda örnek, ikame stratejisi kapsamında değerlendirilmiştir. Bunun nedeni ikamenin hem uyarlamayı hem eşdeğerliği hem de yerleştirmeyi kapsamasıdır. Yansıma sesler ve ünlemler her dile ve kültüre özgü kullanımlar olduklarına göre kaynak metindeki yansıma seslerin ve ünlemlerin hedef metinde eşdeğerleriyle karşılanması ikame stratejisinin en temel özelliğidir. Çeviri stratejilerine ek olarak intak (konuşturma) söz sanatının da kullanıldığı belirlenmiştir. 1989 tarihli çeviride 8 adet çevirmeme stratejisi tespit edilmiş, yansıma seslerin çevrilmediği, olduğu gibi bırakıldığı görülmüştür. Bunun nedeni ise yayınevinin grafik düzenlemeye zaman kaybı, maddi kayıp gibi nedenlerden vakit ayırmak istememesi olabilir. Günümüzde çevirmeme durumunun ortadan kalktığı 2016 ve 2020 tarihli çevirilerden anlaşılmaktadır.

Yansıma seslerin çevirisinde yapay zekâ İngilizce 13 doğru öneri, Türkçe 13 yanlış öneri sunmuştur. Ünlemlerin çevirisinde İngilizce 4 doğru, Türkçe 4 yanlış öneri sunan yapay zekâ

aracının, çizgi romanda mizah unsuru olarak yer alan önemli ses olaylarından göçüşme ünlemini her iki dilde de çeviremediği ortaya konmuştur. Yapay zekânın İngilizce önerileri başarılı, Türkçe önerileri başarısızdır. Yapay zekâ aracının Türkçeye nazaran İngilizce önerilerinin doğruluk oranı daha fazladır. Bunda İngilizce gibi baskın kültürün seslerinin evrensel boyutta kabul görür hale gelmesinin payı olabilir. Türkçe önerilerinin büyük bir kısmı ise dilde eşdeğeri olmayan/ ikame edilemeyen önerilerdir. Bu noktada kaynak metni dikkate alarak çeviri yaptığı, Türkçe çeviri önerilerinin kaynak odaklı olduğu, İngilizce önerilerinin hedef odaklı olduğu belirtilebilir. Yapay zekâ aracının yansıma seslerin ve ünlemlerin Türkçeye çevirisi hususunda kendisini geliştirmesi gerektiği saptanmış, çoğu örnekte iki adet öneri sunduğu belirlenmiştir. Bu noktada doğru çeviri önerisini tercih edecek olan insan çevirmenlerdir. İnsan çevirmenlerin muhakeme yetisi şu an yapay zekâ aracından üstündür. “Yapay zekâ araçlarını kullandıkça sisteme girilen metinlerin işlenen metin haznesine eklendiğini, bu tür sistemler tarafından üretilen metinlerin internet üzerinde dolaşıma girmesiyle tekrar işlendiğini unutmamak gerekir” (Şahin, 2023, s. 112). Bu özelliğiyle yapay zekâ aracı evrimleşerek zamanla daha doğru öneriler sunabilecektir.

Her dilin söz varlığında bulunan yansıma sesler ve ünlemler dil biliminin ve çeviri biliminin önemli araştırma konularındandır. Türkçe yansıma sesler ve ünlemler konusunda yürütülecek araştırmalar, Türk dilinin zenginliğini ortaya çıkararak gelişimine katkıda bulunacaktır. Yine aynı şekilde farklı dilleri kapsayacak çalışmalarla, farklı dillerin sözvarlıklarında yer alan yansıma sesler ve ünlemler incelenerek dil bilimi ve çeviri bilimi alanlarının birbirinden destek aldığı, birbirini beslediği çalışmalar ortaya konabilir. Türk Dili ve Edebiyatı alanında çalışan öğretim üyeleri ile çeviri bilimi alanında çalışan öğretim üyeleri ortak çalışmalar yürütebilir. Tekdilli, çiftdilli, çokdilli yansıma sesler sözlükleri hazırlanabilir. İşaret dillerinde yansıma seslerin çevirisi bir başka araştırmanın konusu olabilir. İnsan çevirmenlere, yapay zekâ alanında çalışmalar yürüten araştırmacılara farklı bakış açıları kazandırabilecek bu çalışma, yapay zekâ alanında yürütülecek çeviri temelli çalışmaları derinleştirebilir. İleriki yıllarda aynı yapay zekâ aracından, aynı kaynak metinde yer alan verileri çevirmesi istenebilir. Böylelikle yapay zekâ aracının yıllar geçtikçe kendini yenileyip yenilemediği, doğru öneriler sunup sunamadığı tespit edilebilir. Araştırmanın tekrarlanabilirliği, çeviri bilimi çalışmalarının sürekliliği açısından önem teşkil eder. Özellikle yansıma ses ve ünlem içeren eserlerin çevirilerinde insan çevirmenlerin yerinin uzun bir süre doldurulamayacağı anlaşılmıştır. Bu araştırmanın, yansıma seslerin ve ünlemlerin sözvarlığının Fransızca, İngilizce ve Türkçe olmak üzere toplam üç farklı dildeki görünümünü örneklendirmesi bakımından alanyazına katkı sağlaması beklenmektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors have no conflict of interest to declare.

Grant Support: The authors declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA / REFERENCES

- Adalar Subaşı, D. (2016). Arapçada ses yansımaları sözcüklere genel bir bakış. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 4(4), 69-83.
- Aksan, D. (2006). *Anlambilim konuları ve Türkçenin anlambilimi* (4. bs.). Ankara: Engin Yayınevi.
- Aksan, D. (2015). *Her yönüyle dil: ana çizgileriyle dilbilim* (6. bs.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Akteker, O. (2022). Doğal konuşucunun ses sembolizmine dair sezgisel bilgileri üzerine bir araştırma. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 1007-1035. doi: <https://doi.org/10.32321/cutad.1181636>
- Akyıldız Ay, D. (2017). Ses sembolizmi ve ses-anlam uyumunun farklı bir sınıflandırma denemesi. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 57(57), 17-27. doi: 10.26561/iutded.369143
- Akyıldız Ay, D. (2021). İki dilli sözlüklerde yansıma sözcüklerin tanımlanma sorunları. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 70-88. doi: 10.32321/cutad.824317
- Aydın, A. (2018). Anadolu ağızlarında ünlemler ve bir sınıflandırma denemesi. *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi (SKAD)*, 4(7), 101-162. doi: <https://doi.org/10.25306/skad.417143>
- Başkan, Ö. (2006). *Dilde yaratıcılık*. İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları.
- Baydar, T. (2016). Ünlem üzerine. *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, (7), 127-151.
- Bayrav, S. (1998). *Yapısal dilbilimi*. İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları.
- Berk, Ö. (2005). *Kuramlar ışığında açıklamalı çeviribilim terimcesi*. İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları.
- Berman, A. (1984). *L'épreuve de l'étranger*. Paris: Gallimard.
- Berman, A. (1985). La traduction comme épreuve de l'étranger. *Texte*, (4), 67-81.
- Bevere, M. ve Gosciny, R. (1983). *Lucky Luke - Daisy Town*. Dargaud Éditeur.
- Bevere, M. ve Gosciny, R. (1989). *Red Kit - Papatya Kasabası*. İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Bevere, M. ve Gosciny, R. (2016). *A Lucky Luke Adventure - Daisy Town* (J. Saincantin, Çev.). Cinebook.
- Bevere, M. ve Gosciny, R. (2020). *Red Kit - Papatya Kasabası* (3. bs.). (E. Canberk, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Brisset, A. (1990). *Sociocritique de la traduction: théâtre et altérité au Québec (1968-1988)*. Montréal: Le Préambule.
- Carpintero, R. (2021). *Çizgi Roman ve Anlatıbilim* (Z. Yavuz ve F. Karaçay, Çev.). İstanbul: Hiperyayın.
- Catford, J. C. (1965). *A linguistic theory of translation: an essay in applied linguistics*. London: Oxford University Press.
- Delisle, J. (1986). Dans les coulisses de l'adaptation théâtrale. *Circuit*, (12), 3-8.
- Demircan, Ö. (1996a). Türkçede yansımaların özüne doğru. *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*, (7), 175-191.
- Demircan, Ö. (1996b). *Türkçenin sesdizimi*. İstanbul: Der Yayınları.
- Demircan, Ö. (1997). Türkçede nedenli göstergeler: yansımalarda anlamlama. *VIII. Uluslararası Türk Dilbilimi Konferansı Bildirileri, 7-9 Ağustos 1996, Ankara 1997*: 191-206.
- Dövençioğlu, D. (2023). Ses sembolizmi ve nesne algısı ilişkisine dair bir inceleme. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 10(4), 899-906.
- Eker, S. (2003). *Çağdaş Türk dili*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Eren, H. (2010). Onomatopée'lere ait notlar. *Journal of Turkology*, (10), 55-58. doi: <https://doi.org/10.18345/tm.00039>

- Ersöz, S. (2018). Türkçede göçüşme: tanım ve tasnif. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 7(4), 2189-2203.
- Guidère, M. (2008). *Introduction à la traductologie. Penser la traduction: hier, aujourd'hui, demain*. Bruxelles: De Boeck.
- Guiraud, P. (1999). *Anlambilim* (B. Vardar, Çev.). İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları.
- Halim, V. M., Nitsa, A., Ayuretno, A. ve Santoso, W. (2024). Onomatopoeia types and translation strategies: A case study on the webtoon "Lore Olympus". *SALEE: Study of Applied Linguistics and English Education*, 5(1), 271-289. <https://doi.org/10.35961/salee.v5i1.964>
- Hermans, T. (1988). *On Translating Proper Names, with reference to De Witte and Max Havelaar*. London/ Atlantic Highlands: The Athlone Press.
- İçel, D. (2017). *Çeviri odaklı Fransızca sözcük bilgisi*. Ankara: Delta Kültür Yayınevi.
- Karaağaç, G. (2022). *Dil bilimi terimleri sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kaynak, O. (1969). Türkçede bağlaçlar. *Türk Dili*, (19), 209, 697-705.
- Kerimoğlu, C. (2016). Dilin köken arayışları I: Dilin kökeniyle ilgili akademik tartışmalar. *Dil Araştırmaları*, (18), 47-84.
- Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi grameri* (3. bs.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kıran, A. ve Korkut, E. (2018). *Fransızca sözcük bilgisi* (3. bs.). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Külebi, O. (1990). Türkçe ünlemlerin kullanımbilim (pragmatics) yönünden incelenmesi. *Dilbilim Araştırmaları*, 1(10), 10-34.
- Lederer, M. (1994). *La traduction aujourd'hui*. Paris: Hachette.
- Odacıoğlu, C. (2016). *Çeviribilimde yerelleştirme paradigmasına doğru* (Doktora tezi). Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/giris.jsp>.
- Odacıoğlu C. ve Barut, E. (2018). Çeviri usul, strateji ve yöntemleri üzerine bir derleme. *Tarih Okulu Dergisi*, 11(34), 1363-1392. doi: 10.14225/Joh1184
- Omuralieva, A. (2019). Yansımalı kelimeler üzerine bir bibliyografya denemesi. *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi (TÜRKLAD)*, 3(2), 257-267. doi: 10.30563/turklad.521448
- Özbek, E. E. (2019). Tuva Türkçesinde yansıma sözler. *Türkbilig*, (38), 11-30. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/turkbilig/issue/54283/736346>
- Rzayev, M. (2021). Yansıma sözcükler ve dilin nedensizlik ilkesi. *Turkuaz Uluslararası Türk Dünyası Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, 2(2), 175-188. doi: 10.54970/turkuaz.1019374
- Safitri, F. ve Setiadi, R. (2020). Sociocultural components in the translation of onomatopoeia from French into Indonesian. *4th International Conference on Language, Literature, Culture, and Education (ICOLLITE 2020) Advances in Social Science, Education and Humanities Research, volume 509*, 246-251.
- Sarı, İ. (2023). Dil ikonikliği, yansıma sözcükler ve Türkçenin sözvarlığı bağlamında dilde görsel ikoniklik. *Türkbilig*, (46), 31-42.
- Sasamoto, R. (2019). *Onomatopoeia and relevance: communication of impressions via sound*. Palgrave Macmillan.
- Saussure, F. (1998). *Genel dilbilim dersleri* (B. Vardar, Çev.). İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları.
- Serin, A. (2005, 24 Nisan). Baba-oğul, işleri balon doldurmak. Erişim adresi: <https://www.hurriyet.com.tr/kelebek/baba-ogul-isleri-balon-doldurmak-314116>
- Şahin, M. (2023). *Yapay çeviri*. İstanbul: Çeviribilim Yayınları.
- Tanış Polat, N. (2023). Yapay zekâ ve çeviri: mütercim-tercümanlık alanında yeni bir paradigma. *Diyalog Interkulturelle Zeitschrift Für Germanistik*, 11(2), 482-487.

- Tahir Gürçağlar, Ş. (2014). *Çevirinin ABC'si* (2. bs.). İstanbul: Say yayınları.
- Turan, D. (2021). Çocuk yazını çevirisinde ses yansımaları. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 61(2), 1222-1245.
- Ünsal, G. (2011). Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde yansıma biçim ve sözcüklerin yeri. *Sosyal Bilimler Dergisi*, (1), 223-243.
- Ünveren, D. (2019). Yabancı dil olarak Türkçenin öğretiminde onomatopiler (yansımalar). *EKEV Akademi Dergisi*, (79), 83-99.
- Vardar, B. (2001a). *Dilbilimin temel kavram ve ilkeleri*. İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları.
- Vardar, B. (2001b). *Dilbilim yazıları*. İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları.
- Vardar, B. (2007). *Açıklamalı dilbilim terimleri sözlüğü* (2. bs.). İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları.
- Venuti, L. (1992). *Rethinking translation: discourse, subjectivity, ideology*. London and New York: Routledge. Erişim adresi: <https://archive.org/details/rethinking-translation-venuti>
- Vinay, J. P. ve Darbelnet, J. (1958). *Stylistique comparée du français et de l'anglais: méthode de traduction*. Paris: Didier.
- Yalçın, P. (2018). Çeviri stratejileri ve işlemleri açısından “Değirmenimden Mektuplar” adlı eserin incelenmesi. G. Taşkiran, E. Geçgin (Ed.), *CUDES 2018: VII. International Congress on Current Debates in Social Sciences* içinde (s. 129-138).
- Zulfugarova, N. ve Yüksel, C. A. (2019). Kiki ve Bouba etkisi olarak bilinen ses ve şekil sembolizmi teorisinin pazarlamada kullanımı. *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*, (31), 327-338.
- Zülfikar, H. (1995). *Türkçede ses yansımaları kelimeler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.